આત્મોત્કર્ષ

લેખક,
નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી

નિવેદન.

કેટલાક મિત્રોનું ધારવું હતું કે હમણાના સમયમાં લોકોની અભિરૂચિ ધર્મ, ઉદ્યોગ, પ્રવાસનું સાહિત્ય વાંચવા તરફ નથી. અત્યારે તો મોટે ભાગે નવલકથા તથા નાટક તરફ મોહ છે. પરંતુ મારો વિશ્વાસ દઢ હતો; હું ભગવાનના ઉપદેશનું સ્મરણ કરી એમ નિશ્ચિત રીતે માનતો હતો અને માનું છું કે શુભ પ્રવૃત્તિને સદા સર્વદા ઉત્તેજન મળ્યા કરે છે. માત્ર એક માસ જેટલા ટુંક સમયમાં મારા લખેલા: હિમાલયની યાત્રા, નારાયણ નીતિ, હિંદુ તીર્થ યાત્રા વર્ણન તથા હિમાલય ઉન્નતિ પથ પ્રદર્શક નીતિ વિગેરે પુસ્તકોને આ પુસ્તક સાથે સ્નેહી સન્મિત્રો તરફથી શ્રીભગવદ્ગીતા પાઠશાળા, બોર્ડીંગ, લાઇબ્રેરી તથા જ્ઞાતિ જનોમાં વહેંચાવતાં પ્રથમ આવૃત્તિ પૂર્ણ થવા આવી એટલે આ બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે; જે માટે જગન્નાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની કૃપા સમજું છું.

પરોપકાર વૃત્તિ પરાયણ શ્રીયુત શેઠ ખીમજી આસર વીરજી, શેઠ રણછોડદાસ ગોવિંદજી આસર તથા શેઠ વૃંદાવનદાસ દયાળભાઇએ આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રતો એક સામટી મંગાવી સ્નેહી તથા વિદ્યાર્થી વર્ગમાં વહેંચી મારાપરનો બોજો ઓછો કરવા બદલ એ ત્રણેય સદ્ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માનું છું. આશા છે કે બીજી આ આવૃત્તિનો પણ તેવીજ રીતે ઉપયોગ થશે.

ચાઇના બીલ્ડીંગ
ભીંડી બજાર-મુંબઇ.
સં. ૧૯૭૯ જ્યેષ્ટ વદિ ૧૧

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

હરિઃ ૐ તત્સત

નારાયણ ગ્રંથમાળા

પુષ્પ ૫ મું.

આત્મોત્કર્ષ.

લેખક અને પ્રકાશક,

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

ચાઈના બીલ્ડીંગ—ભીંડીબજાર, મુંબઈ.

આવૃત્તિ બીજી

પ્રત ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૭૯

સને ૧૯૨૩.

શ્રી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શાહ સોમાભાઈ મંગળદાસે છાપ્યું

ઠે. પાંચકુવા ચાર રસ્તા—અમદાવાદ.

મૂલ્ય રૂ. ૦—૪—૦.

અર્પણ.

પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી આચાર્યશ્રી ૧૦૮

શ્રી રણછોડલાલજી મહારાજની પવિત્ર સેવામાં.

અત્યારના વિષમ સમયમાં કે જે સમયે લોકો પ્રાય:સ્વધર્મ કર્મહીન દુરાચારી નાસ્તિક બની રહ્યા છે; તેવા દુર્ઘટ પ્રસંગે પ્રાતઃસ્મરણીય અખંડ ભૂમંડલાચાર્ય શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરી સંપ્રદાયની ઉન્નતિ માટે આપ શ્રીમાન્ આપના પૂજ્ય પિતાશ્રીના પવિત્ર ચરણે શ્રી સુબોધિની વિગેરે ગ્રંથોનું સંસ્કરણ કરવાની પ્રવૃત્તિ ખંતથી કરો છો; એ અમો વૈષ્ણવોને અતિ ઉપકારી હોઈ હર્ષ સાથે ઉત્સાહ પ્રકટાવે છે. આથી પણ અધિક અધિક ધર્મસંરક્ષણ અને પ્રચારનો ઉદ્યોગ આપશ્રીને હસ્તે થતો રહે એમ ઇચ્છી આપશ્રી પ્રત્યેના પૂજ્યભાવના સ્મરણમાં આ પુસ્તક આપશ્રીને સમર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

સેવક,

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

વિષય સૂચી.

શ્રી

આત્મોત્કર્ષ.

उद्धरेदात्मनोऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

પૃથ્વીપર એવો કોઇ દેશ નથી કે એવું કોઇ મનુષ્ય નથી, જે આત્મસુખ—આત્મ કલ્યાણ માટે ઉદ્યોગ ન કરતું હોય. અર્થાત્ સમગ્ર સંસારના મનુષ્ય માત્ર.. જેમ પોતાને ઉચિત લાગે છે તેમ વિચારથી મોહથી કે અનુકરણથી નિત્ય અને સત્ય સુખ સંપાદન કરવા પાછળ અવિશ્રાંત ઉદ્યોગ કરે છે. પછી કોઇ મંદ ગતિથી કે કોઇ શીઘ્ર ગતિથી એકજ વેગમાં તણાયા કરે છે. પરંતુ ભરતખંડ અને જગત્પરના બીજા દેશના લોક વચ્ચે એક મોટું અંતર છે. એ અંતર તે એ છે કે, આર્યાવર્તના હિંદુઓ જગતના તમામ પદાર્થને ક્ષણિક અને નાશવંત માની આત્મ તત્ત્વને અવિનાશી—સર્વ સુખનું સાધન માની તે મેળવવા પાછળ બહુ ભારે મથન કરે છે. હિંદુસ્થાન જે એક પરમેશ્વરનો સંપૂર્ણ કૃપાપાત્ર દેશ છે, જ્યાં સ્વયં પરમાત્માએ અવતારો ધારણ કરી તથા ઋષિ—મુનિઓએ અમોઘ તપ, ભક્તિ, જ્ઞાન અને યોગ સાધનદ્વારા આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, મનુષ્ય પ્રાણીના શ્રેય માટે નાના પ્રકારના વેદશાસ્ત્ર સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં ઉપદેશ આપેલ છે. દુઃખ અને દુર્દશાની વાત છે કે તે તરફ આપણા લોકોની દૃષ્ટિ ન જતાં યુરોપના તરંગી અને અસ્થાયી સુખ પાછળના ઉદ્યોગ તરફ આશ્ચર્યચકિત બની વગર વિચાર્યે ઘણા ન કરવા જેવી ટેવ—ક્રિયાઓનું અનુકરણ કરી રહ્યા છે.

આવા અવિચારી અનુકરણથી પરિણામ શું આવ્યું ? પરિણામ એ આવ્યું છે કે સત્ય પુરૂષાર્થ–ધર્મ શાસ્ત્રોની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાનું ભારતમાં ક્રમે ક્રમે શિથિલ થયું. આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મની શ્રેષ્ટ પ્રથા, જે પ્રથા અનંત અને સ્થાયી સુખે પહોંચાડનારી છે તે નષ્ટપ્રાય થઇ ગઇ. પોતાનું શું છે, તેમાં સારૂં માઠું તત્ત્વ શું છે ! તે પણ જાણ્યા વિના [illegible] કેવળ વ્યામોહથી વિદેશી શિક્ષણ, સહવાસ અને ઉપર ઉપરથી સુશોભિત દેખાતા ટાપટીપવાળા મોજશોખના પદાર્થોથી આત્મભાન ભૂલી ઘણા હિંદુ તો નાસ્તિક પણ બની ગયા છે. યુરોપિ-અનોનું છે તેટલુંજ સાચું અને સુખ આપનારૂં છે, બાકી હિંદુસ્થા-નનું સઘળું જંગલી અવસ્થાએ પહોંચાડનારૂં છે, તેમજ વેદશાસ્ત્ર પુરાણો ગપોડાથી ભરપૂર છે એવી આત્મઘાતિક માન્યતાના ફેલાવાથી હિંદ અત્યારે ભારે અધોગતિને પામ્યું છે. સઘળી સંપત્તિ સ્વતંત્રતા અને ધર્મ કર્મ સદાચાર લુપ્તપ્રાય થઇ જઇ વિદેશી સત્તાને આધીન બની દુઃખ દરિદ્રતામાં આપણા જીવન વ્યતિત થઇ રહ્યાં છે. આપ-ત્તિથી અને તેના આર્તનાદથી પીડાવાને લીધે લોકોની આંખ ઉઘ-ડવા માંડી છે. ક્યાંક ક્યાંક જાગૃતિ પણ આવી છે અને લોકોની સ્થિતિ સુધરે તેના ઉપાય પણ થાય છે; પરંતુ તે બધા એવા પ્રયત્ન થતા જોવામાં આવે છે કે, પ્રાયઃ હિંદુધર્મથી વિરૂદ્ધ–યુરોપિયનોને અનુસ-રતાંજ થાય છે, તેથી ઉન્નતિને બદલે અવનતિમાં ઓર વધારો થતો જાય છે. આ વખતે ઘણા ભોળા અને શ્રદ્ધાળુ લોક પોતાનામાં શ્રદ્ધા ન રાખતાં બીજાના પર આધાર રાખે છે કે ફલાણો માણસ અમારો કે દેશનો ઉદ્ધાર કરી દેશે; પણ તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ઉપરના શ્લોકમાં એમ આજ્ઞા કરે છે કે,

કોઇ કોઇનું તારક કે ઉદ્ધારક નથી કિંતુ પોતે પોતાનો તારક સવળી દિશાએ પ્રયત્ન કરવાથી બની શકે છે. આથી જેને ભગવાનના વચનમાં વિશ્વાસ છે એવા હિંદુઓએ તો ધર્મશાસ્ત્રને પ્રાધાન્યપદ આપી તે (શાસ્ત્ર) ની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉન્નતિનો માર્ગ મોકળો કરવો ઘટે. અમો પણ એજ જગન્નિયંતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને ઋષિમુનિ પ્રણીત ધર્મશાસ્ત્રોમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ભક્તિ ધરાવનાર હોઇ દેશ વિદેશનું સારી રીતે જોયા અનુભવ્યા પછી ધર્મશાસ્ત્રોની દષ્ટિએ જેમ પૂર્વકાળમાં હિંદુસ્થાન સંપૂર્ણ સુખ, ઉન્નતિ, આબાદી, સ્વતંત્રતાના ઉચ્ચ શિખરે વિરાજી આલોક પરલોકનું સાર્થક કરતું તેમ હવે પછીના પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

નિષ્કામ કર્મયોગ.

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥

સકળ શાસ્ત્ર પ્રબોધે છે કે, આત્મજ્ઞાન-પ્રભુ સાક્ષાત્કાર વિના જીવને ખરી શાંતિ મળવાની નથી. દુનિયાના ગમે તેટલા સાંસારિક સુખો ભોગવાય તે પણ આખરે તેમાં દુઃખ, ભય, ત્રાસ, નિરાશા ઉપજવાનીજ. મનુષ્ય ગમે તેટલો સમય ઇશ્વરથી વિમુખ રહી આત્મજ્ઞાન માટે ઇચ્છા કે પ્રયત્ન ન કરે પરંતુ છેવટે તો તેને અનેક જન્મ જન્માન્તરે પણ પ્રભુશરણ આવી આત્મજ્ઞાન મેળવ્યેજ છૂટકો છે તો વિરોધી મનુષ્યે શા માટે વર્તમાન સમયથીજ અનેક પુણ્યના યોગે ભારતખંડ જેવો ઉત્તમ દેશ, હિંદુ જાતિ જેવી ઉત્કૃષ્ટ જાતિમાં

મનુષ્ય તરીકે જન્મ પામ્યા છતાં જેમાં પોતાનું પરમ શ્રેય રહેલું છે તે પ્રાપ્ત કરવાર્થે બીજા નકામા વ્યવસાયો બંધ કરીને ઉદ્યોગ ન કરવો અર્થાત્ અવશ્ય કરવો હિતપ્રદ છે.

આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના ઘણા ઉપાય છે પણ તે સર્વમાં શ્રેષ્ટ અને સુલભ ઉપાય નિષ્કામ કર્મયોગ છે. મનુષ્યે સાંસારિક કે પારમાર્થિક જે જે કર્મ કરવાનું હોય તે તે ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞાનુસાર હોવું જોઇએ. વળી તે માત્ર શાસ્ત્રોક્ત હોય એટલેજ બસ નથી કિંતુ તે નિષ્કામ—ફળ બદલાની આશા વિનાનું હોવું જોઇએ. ફળની આશા વિના કર્તવ્ય બુદ્ધિથી જે કર્મ કરવામાં આવે તે કર્મને નિષ્કામ કર્મયોગ કહેવામાં આવે છે. જે જાતિમાં જે પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જાતિના ધર્મ પ્રમાણે તે કર્મ કરે અને કર્મ કરતાં સુખદુઃખ, લાભ હાની કે માન અપમાન પ્રાપ્ત થાય તોપણ અંતઃકરણમાં દુઃખ કે કંટાળો ન ઉપજાવતાં પ્રસન્ન ચિત્તથી કર્તવ્ય સમજી કર્મ કરાય તે નિષ્કામ કર્મયોગ કહેવાય. તેવો નિષ્કામ કર્મયોગ આચરતાં આચરતાં કાળક્રમે ચિત્તની મલિનતા દૂર થઇ જઇ હૃદય શુદ્ધિ થાય છે. એક વખત પુરૂષનું હૃદય નિર્મળ થયું કે પછી તેને પરમ શાંતિ—આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં વિલંબ લાગતો નથી.

માણસ માત્ર હરેક કાળમાં કર્મ તો કર્યાજ કરે છે. કોઇ એવી વ્યક્તિ નથી કે તે પળભર કર્મ કર્યા વિના રહી શકે; પરંતુ અત્યારે આપણે પ્રાયઃ એવા કામ કરવાની ટેવવાળા થઇ ગયા છીએ કે જેમાં આપણો સ્વાર્થ અને પસંદગી રહેલી હોય. જ્યાં સ્વાર્થ અને પસંદગી નથી ત્યાં લોક ભાગ્યેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રિય અપ્રિયના રૂપ સ્વાર્થ અને પસંદગીથીજ મનુષ્ય બંધનને પ્રાપ્ત થાય છે. જેને બંધનમાં ન સપડાવવું હોય તેને માટે ઉપાય સરળ છે કે તેણે

કાર્યની ગતિ પલટાવવી. જે કામ આપણે સ્વાર્થ બુદ્ધિથી અને મન પસંદગીથી કરીએ છીએ તે તેમ ન કરતાં શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે નિઃસ્વાર્થ ભાવે કરવું, એટલે આપણે મુક્તજ છીએ. વળી એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે, જેમ બદલાની આશાવાળાને ફળ મળે છે તેમ નિઃસ્પૃહીપણે-ફળ કે લાભ હાનીની દરકાર કર્યા વગર કર્તવ્ય ગણીને શુભ કર્મ કરે છે તેને પણ શ્રેષ્ટ બદલો તો અવશ્ય મળે છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે આશાવાળો કર્મ કરતાં બંધનમાં પડે છે ત્યારે નિષ્કામી સદાય મુક્ત રહી સંતોષ ભોગવે છે. માટે આત્મોન્નતિ ઇચ્છનારે કોઇ કામ મનસ્વીપણે કે સ્વાર્થ બુદ્ધિએ ન કરતાં શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે નિષ્કામ કર્મ કરવામાં-કર્મ ઇશ્વરાર્પણ કરવાથી કર્મનો દોષ સ્વયં પરમેશ્વરજ હરી લઇ તેનું શ્રેય અને સુખ પણ પોતેજ વિચારે છે; જેમ પુત્ર પિતાની આજ્ઞાનુસાર સ્વાર્થ રાખ્યા વિના વર્તે તો પિતા પુત્રનું કલ્યાણ કરે છે.

વળી નિષ્કામ કર્મયોગીજ જગતમાં ઉપકારી અને અવિનાશી સુખના કામ કરી શકે છે. ઋષિ મુનિઓને થઈ ગયા આજે હજારો અને લાખો વર્ષ વીતી ગયા છે તો પણ તેઓ જે નિષ્કામ કર્મ કરી અલૌકિક પદ પ્રાપ્ત કરી ગયા છે તેથી તમામ હિંદુ તેમને વંદન કરે છે. સ્વાર્થી અને મનસ્વીપણે ચાલનાર માણસ હરેક કર્મમાં પાછો પડે છે અને અપકીર્તિને પાત્ર ઠરે છે. તેથી શ્રેષ્ટ ગતિ ઇચ્છનારે તો સર્વ શુભ પ્રદાન નિષ્કામ કર્મયોગજ આચરવો. નિષ્કામ કર્મયોગનું આચરણ તો મનુષ્ય ત્યારેજ કરી શકે છે જ્યારે તે આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે વર્તતો હોય. હવે પછીના પ્રકરણમાં આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ એટલે શું ! તે વિચારીશું.

આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ.

આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મની પ્રણાલી આપણી આર્ય પ્રજામાં એટલી શ્રેષ્ઠ અને સુખકારક છે કે તેને અનુસરનાર સુખમાં જીંદગી વિતાડી સીધો મોક્ષમાં જઈ શકે છે. આશ્રમ એટલે બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યસ્ત. વર્ણાશ્રમ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર. બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં યજ્ઞોપવિત લઈ બ્રહ્મચર્ય પાળી ૨૪ કે ૩૬ વર્ષની વય પર્યંત ગુરૂ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં બ્રહ્મચર્ય અવસ્થા પસાર કર્યા પછી લગ્ન કરી માતા પિતા અતિથિની સેવા, પરમાર્થનું સેવન, જાતિ અનુસાર ધંધો કરતાં થકાં ૪૫ વર્ષની વય સુધી રહેવું. ૪૫ વર્ષની ઉમ્મર થયા બાદ શનૈઃ શનૈઃ વિષયોમાંથી મન રોકી પરોપકાર અને ધર્મ ધ્યાનની વૃત્તિ વધારી ૬૦ વર્ષની વયે સંસારના સઘળા પદાર્થોપરથી આસક્તિ છોડી કેવળ પ્રભુ પ્રત્યે ધ્યાન લગાડી શાસ્ત્ર વિચાર, તિર્થાટન, સત્સમાગમ કરતાં રહી સન્યસ્ત દશા ગુજારવી.

બ્રાહ્મણ જાતિમાં જન્મ થયો હોય તો તેણે વેદશાસ્ત્રાદિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી સદાચારી બની મમત રાખ્યા વિના દાન લેવું તથા દેવું, શાસ્ત્રો ભણવા અને ભણાવવા તથા યજ્ઞો કરવા અને કરાવવા. આ રીતે વર્તતાં આજીવિકામાં હરકત આવે તો બ્રાહ્મણે ક્ષત્રિય વૈશ્યનો ધંધો કરી લેવો. ક્ષત્રિય-રજપુત જાતિના ગૃહસ્થે ધર્મશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવા સાથે ખાસ યુદ્ધ કરવાનું શીખી લઈ જ્યારે પોતા ઉપર કે નિરાધાર પ્રજા ઉપર આફત આવે ત્યારે તેની વહારે ચઢી શત્રુ સાથે સંગ્રામ કરી પ્રજાનું રક્ષણ કરવું. પરંતુ જે ક્ષત્રિય ગરાસ વિનાનો

થઇ ગયો હોય તેણે ખેતીવાડી વેપાર કરી નિર્વાહ ચલાવવો. વૈશ્ય-વાણિયાએ ધર્મશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ખેતીવાડી વેપાર ધંધો તથા ગાયોના પાલનનું કામ જાણી લઇ લોકોની સુખ, સગવડતા સ્વતંત્રતા, આબાદી તરફ લક્ષ રાખી માપ તોલ વજનમાં ઓછું દીધા વિના પ્રમાણિક અને સાહસિક બુદ્ધિથી વેપાર વાણિજ્ય ખેડવું. કદાચ તેમ કરતાં નિર્વાહ ન ચાલે કે સાધનનો અભાવ હોય તો વેપારીની નોકરી કરી લેવી, છતાં લક્ષ તો ખેતી વેપાર અને ગાયોના રક્ષણ તરફજ રાખવું; કારણ મનુષ્યને માટે બધા દિવસ સરખા હોતા નથી. વિચારવંત ઉદ્યમી પુરૂષને ઉત્તમ તક અવશ્ય આવી મળે છે. ચોથા વર્ણના લોક-શૂદ્રે ઉપરના ત્રણ વર્ણની નોકરી-સેવા કરી આજીવિકા ચલાવવી અને પ્રભુ ભજન કરવું.

ઉપરોક્ત રીતિએ જે માણસ આશ્રમ ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરી વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે વર્તે તો તેને જરા પણ મુશીબત કે અગવડતા ન નડતાં ઉત્તરોત્તર સુખ સગવડતાનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. અવ્યવસ્થા તો ત્યાંજ ઉભી થાય છે કે જ્યાં અને જ્યારે મનુષ્ય આશ્રમ ધર્મ છોડી વર્ણાશ્રમના કર્મ કરે છે અને વર્ણાશ્રમમાં મૂશ્કેલી જણાતાં તે પણ ત્યાગી ફાવે તે કર્મ કરવા પ્રેરાય છે.

હિંદુ ધર્મની શ્રેષ્ઠતા નહિ સમજનાર એવા યુરોપિયનો અને તેનામાં મોહ પામેલા તેના ભ્રષ્ટ અનુયાયીઓ આજકાલ એવી દલીલ કરે છે કે, જાતિ તથા ધર્મના પાલનથી હિંદુસ્થાન અવનતિને પામ્યું છે. જ્યારે જાતિ ધર્મની મર્યાદા રહિત યુરોપ અમેરિકાની પ્રજા ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી છે. વળી તેઓ સૃષ્ટિના બંધારણનો વિચાર કર્યા વિના મૂર્ખતાથી એવી પણ દલીલ કરે છે કે પ્રભુની સૃષ્ટિમાં સૌ

માણસ સરખા હોવા જોઇએ. (તેઓના માત્ર મોઢાના કહેવામાં પણ વર્તનમાં જરાય નહિ.) તેમાં ઉંચ નીચ સ્ત્રી પુરૂષ એવો ભેદ શા માટે રહેવો જોઇએ! શા માટે યુરોપિયનોની જેમ આપણે હિંદમાં જાતિભેદ કાઢી નાંખી, ધર્મના બંધનો નિર્મૂળ કરી, સ્ત્રીઓને પુરૂષોના જેવા હક અને છૂટ ન આપવી ! તેમ ઢેડ, ચમારનો ધંધો પવિત્ર ગણી તેઓને કાં ન અડકવું !

ખરેખર આવી દલીલો કરનાર મૂર્ખ શિરોમણી સરદારો પ્રત્યે તેઓની ભયંકર અજ્ઞાનતા માટે દયા આવાનું છે કે, પરમાત્મા તેમની મલિન બુદ્ધિને સુધારે. ઉક્ત દલીલોનો પ્રત્યુત્તર આપણી પાસે ઘણો સ્પષ્ટ અને સચોટ છે અને તે એ છે કે, પ્રભુએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તેની સુવ્યવસ્થા માટેજ જાતિ ધર્મ કર્મ નિર્માણ કર્યા છે. ઉંચ નીચપણું પ્રાપ્ત થવું એ કાંઇ કોઇનું આપેલું નથી પરંતુ તેના પોતાના કર્મનેજ આભારી છે. જે પ્રકારનું કર્મ પૂર્વકાળમાં કર્યું હોય તેના પરિણામે વર્તમાન અવસ્થા મળેલી હોય છે. યુરોપ અમેરિકાના લોક સ્વચ્છંદતાથી વર્તે છે તેથી તેઓ સુખી છે એમ માનવું નહિ: પરંતુ ખરી રીતે તપાસતાં તેઓ દુઃખીજ માલુમ પડે છે. તેઓમાં એટલી બધી પ્રબળ સ્વાર્થી–વિષયાંધ પશુ વૃત્તિ દાખલ થયેલી છે કે આ કર્યું, તે કર્યું ની પ્રવૃત્તિ પ્રવર્તિ રહી છે. ક્ષણભર પણ તેઓ શાંતિ ભોગવી શકતા નથી. સેંકડે દશથી પંદર ટકા વસ્તી અતિ શ્રીમંત અને બાકીની ઘણી મોટી સંખ્યા દરિદ્રોની છે. ગરીબ માણસો દિવસમાં ૧૬ કલાક મજુરી કરે છે તો પણ પેટનું પૂરૂં કરી શકતા નથી.

વળી ત્યાંય જાતિ નથી એમ પણ નથી પરંતુ એક નહિ ને બીજા સ્વરૂપમાં કલાસસિસ્ટમ-વર્ગ વિભાગની રીતે જાતિપણું છેજ. અમીર, વેપારી, નોકરીઆત કે મજુર એકબીજાની સાથે બેસી રોટી બેટી વ્યવહાર કરતો નથી પણ પોતાની સમાન સ્થિતિવાળા સાથેજ સઘળો સાંસારિક વ્યવહાર કરે છે. કોઇક અપવાદ તરીકેજ એ પ્રથાથી વિરૂદ્ધ વર્તે છે. તેમ તો હિન્દુસ્થાનમાં પણ વર્તાય છે. આપણા દેશમાં ઘણા વંઠી વર્ણસંકર બને છે તેને જ્ઞાતિ બહિષ્કાર થવા સિવાય બીજી કંઇ શિક્ષા થાય છે! યુરોપમાં સ્ત્રીઓને અણુજાજતી છૂટ છે, તેથી તો તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ અતિ વિષમ બન્યો છે. સ્ત્રી, પતિની કે ઘરની સંભાળ-દરકાર ન રાખતાં સ્વચ્છંદે વર્તે છે અને તેમાં જો એક બીજા સાથે જરાક અથડામણ થઇ કે તેજ વખતે છૂટાછેડા-પતિ પત્નીના સંબંધનો ત્યાગ થાય છે. આવા કટી કરનારા સ્ત્રી પુરૂષોની સંખ્યા સેંકડે ૩૦ ટકાથી વધારે મળે છે. પરંતુ આપણા ભારતવર્ષમાં તો ગૃહિણી પતિને પરમેશ્વર ગણી પતિ તથા પતિના કુટુંબની પ્રેમથી સેવા કરે છે અને પતિ પણ પોતાની સ્ત્રીને કેવળ વિષય ભોગવવાનું સ્થાન ન માનતાં પરમાર્થ સાધવાના માર્ગમાં સહાયક દેવી તરીકે માની સ્ત્રીની શીયળતાનું રક્ષણ કરી ભજવવાનું સાધન લાવી આપે છે. આવા ઉત્તમ વર્તાવથી અન્યોઅન્યમાં પ્રેમ પ્રકટે છે અને સુખ કે દુઃખમાં જીંદગી સુધી સાથેજ જીવે મરે છે. ઉપર વર્ણવ્યો તેવો આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ ગમે તેટલો હિતકારી અને સુખપ્રદ હોવા છતાં તેનું યથાર્થ પાલન પરતંત્રતામાં થવું અશક્ય છે. તેનું વિધિસર પાલન તો સ્વાધીનતા હોય ત્યારેજ થઇ શકે; માટે હવે આપણે સ્વાધીનતા સંબંધી વિચાર કરીશું.

સ્વાધીનતા.

સ્વાધીનતા એટલે સ્વતંત્રતા પણ સ્વચ્છંદતા નહિ. તેમ વિદેશી સત્તાના અંકુશમાંથી મુક્ત થઇ મનસ્વી, આપ મતલબી અને દુરાગ્રહી માણસ કે માણસોના પંઝામાં જકડાવું એ પણ નહિ. આપણે તો એવી જાતની સ્વાધીનતા, સ્વતંત્રતા કે સ્વરાજ્ય જોઇએ છીએ કે, મહારાજા દશરથ જેવું. દશરથ પોતે પરાક્રમી અને બુદ્ધિમાન્ હોવા છતાં વસિષ્ઠ ઋષિ જેવા જ્ઞાની પુરૂષોની સલાહ લઇને પ્રજાની આબાદી ધર્મ આરોગ્યાદિનું રક્ષણ અને વૃદ્ધિ થાય એવું રાજ્ય ચલાવતા. હિંદી પ્રજા એવા પ્રકારની સ્વતંત્રતા ઇચ્છે છે કે જેમાં કોઇ માણસ દુરાચારી દરિદ્રી કે દુઃખી ન હોય અને પોતાનો ધર્મ છૂટથી પાળી શકતો હોય. લોકો સ્વાધીનતા એવા પ્રકારની ચાહે છે કે જેમાં દેશના વેપાર ધંધા હુન્નર ઉદ્યોગ, વિદ્યાનું રક્ષણ થાય અને પ્રજાને કોઇ પ્રકારનો અન્યાય પક્ષપાત કે અપમાન સહન કરવું ન પડે. એવું સ્વરાજ્ય કે સ્વાધીનતા ન હોવાને કારણે અત્યારે હિંદમાં ધર્મ, વિદ્યા, બળ, બુદ્ધિ, સમૃદ્ધિ નાશ પામ્યા છે—હરાઇ ગયા છે અને બચેલા ઘસાતાં જાય છે.

પૂર્વે હિંદ દેશ એવો હતો કે (જ્યાં સુધી દેશમાં પરદેશીઓનો પગ નહતો ત્યાં સુધી) વિપુલ સંપત્તિ, મોટા પાયાપર ખેડાતું વેપાર વાણિજ્ય તથા ખાવાપીવાના વસ્તુ પાણીના મૂલ્યે સસ્તી વેચાતી હતી; પરંતુ પરદેશીઓનું આગમન થયા બાદ તેઓએ યુક્તિથી સત્તા હાથ ધરી, પરદેશી વેપાર તેમાં ખાસ કરી વિલાયતના વેપારને ઉત્તેજન આપી હિંદના વેપારને હરીફાઇમાં ગબડાવી પાડી લોકોને દીન દરિદ્રી આડતીઆ અને મજુર બનાવ્યા છે. કાચી વસ્તુની ઉત્પત્તિમાંથી ઘણીખરી

પરદેશ ઉપાડી જાય છે થોડી ઘણી જે કાંઇ બચે છે તેનાપર સીધા ટેક્ષ કર નાંખવાથી આગળના કરતાં તે ચીજોના ધુમ અત્યારે દશ વીશ ઘણા વધારે પડે છે અર્થાત્ આગળ માણસ પાંચ રૂપિયામાં ઘેર બેઠાં વેપાર ધંધો કરી કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવી શકતો તે અત્યારે દેશ-વટાની માફક પરદેશ રખડી રઝળી આખો દિવસ મહેનત કરી અનેક સાચા ખોટા કરે છે તોપણ કુટુંબનું પોષણ પચાસ રૂપિયામાં પણ કરી શકતો નથી. પવિત્ર આર્યભૂમિમાં જ્યાં સંસ્કૃત ભાષાદ્વારા વેદશાસ્ત્રોનું પઠન પાઠન થતું. ઇંદ્ર, ચંદ્ર, સૂર્યને પ્રસન્ન કરી વરસાદ વરસાવવા તથા નિર્મળ હવા બનાવવા માટે ઠેકઠેકાણે યજ્ઞયાગ થતા, લોકો આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મના યથાસ્થિત પાલનથી સ્વર્ગીય સુખ અને મોક્ષના અધિકારી બનતા ત્યાં તે પવિત્ર દેશના અત્યારે આ હાલ છે! અત્યારે વેદની જગ્યાએ અંગ્રેજી ભાષાના બિભત્સ નોવેલોનું વાંચન, સીગરેટનું પીણું, લગભગ દર વર્ષે દુષ્કાળ અને લોકો નાસ્તિક–ધર્મ કર્મહીન બની નરકના દુઃખો પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. હિંદમાં ચોરી, સટ્ટા, જુગાર, દારૂ, માંસ, વ્યભિચાર વિગેરે અનાચાર કરવામાં મોટું પાપ મનાતું અને તેવું દુષ્ટ આચરણ કરનારને કઠોર શિક્ષા થતી હતી તે જગ્યાએ અત્યારે સ્વતંત્રતાના અભાવે રાજ્યસત્તા તરફથી ઉલટી મદદ અપાય છે. ચોરનો બચાવ વકીલ મારફતે કોર્ટમાં કરી શકાય છે. ઘોડદોડ, લોટરી અને શેરબજારના સટામાં રોજ હજારો માણસ લાખો રૂપિયાં ગુમાવી પાયમાલ બને છે. શહેરે શહેર વાંદરા જેવાં કસાઇખાના અને માંસ મારકીટો લોકોના પૈસાવડે ઉભી કરવામાં આવી છે. લાઇસન્સવાળી દારૂની દુકાનો તથા શહેરની મધ્યમાં વેસ્યાના ઘર આવેલ છે. આયુર્વેદના ઉપચારથી તુરત દર્દીને થોડી

કિંમતની દવાથી ફાયદો થતો હતો તેને રસાતાળ પહોંચાડી દારૂ મિશ્રિત મોંઘી વિલાયતી દવા દાખલ કરવાથી દર્દ અને રોગ ઉભય વધ્યા છે. ઇન્ફલુએન્ઝા જેવા રોગના સપાટામાં સાઠ સાઠ લાખ માણસ ઉકલી જાય તો પણ સત્તાવાળા કાંઇ ઉપાય ન લેતાં સિમલામાં મઝા ઉડાવે છે. તાત્પર્ય કે સ્વતંત્રતા લૂંટાઇ જવાથી હિંદનું સર્વસ્વ લૂંટાઇ ગયું છે.

ઇગ્લંડ, જર્મની અમેરિકા વિગેરે સ્વતંત્રતા ભોગવનારા દેશોમાં હિંદુસ્થાનની જેમ ખાવાપીવાના પદાર્થોની વિપુલ ઉત્પત્તિ નથી. તેમ ધર્મના અમોઘ તત્વો પણ નથી તોપણ સ્વાધીનતાના કારણે બહારની લૂંટ નહિ થતી હોવાથી તેઓ ધન ધાન્યે સુખી છે. સરકારી સહાયના બહોળાં સાધનો વડે માતૃભાષામાં તમામ ઉપયોગી વિદ્યા હુન્નર થોડા વખતમાં લોકો શીખી શકે છે. ત્યાંની પ્રજાને અન્યાય, પક્ષપાત, અપમાન સહન કરવાં પડતાં નથી કિંતુ (યુરોપીય દેશોમાં) યુરોપિયનો વેપાર વાણિજ્ય સરકારી સહાનુભૂતિથી દેશ વિદેશમાં ખેડી સત્તા અને સમૃદ્ધિ ભોગવે છે. સ્વતંત્રતાને લીધે તેઓ હરેક પ્રકારે બુદ્ધિ, બળ, જ્ઞાન વધારવાની અનુકૂળતા ધરાવે છે. આ પણ દેખીતું છે કે એક પ્રજા કે જે પ્રજાનો ભિન્ન દેશ, ભિન્ન ધર્મ તથા ભિન્ન જાતિ છે, તે પ્રજાને અન્ય પ્રજાપર મમતા–પ્રીતિ નજ હોઇ શકે. ભલે કહાય તે ઉપરથી દંભ રાખી બીજી પ્રજાને સુધારવાનો પરોપકારી તરીકે દાવો કરે; પરંતુ તેવો ટ્રસ્ટી તરીકે ઓળખ વવાનો દાવો કરનારાઓ અંદરખાનેથી તો ભયંકર સ્વાર્થ સાધુજ જણાયા છે.

જગતની હરેકોઇ પ્રજાની સ્થિતિ તરફ દૃષ્ટિ કરવામાં આવે તો સમજી શકાય છે કે હિંદની પ્રજા જેટલી બીજી કોઇ પ્રજા આપોઆપ

ભોગવતી નથી. આથી સહજ પ્રશ્ન થાય છે કે હિંદની પ્રજા જે ઉન્નતિના ઉચ્ચ શિખરે વિરાજમાન હતી તે શા કારણથી આટલી બધી ગબડી પડી! કારણ તપાસીએ તો એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે પ્રજાએ મોહથી ધર્મના તત્ત્વોનો ત્યાગ કરી પરતંત્રતા સ્વીકારી. આથી નિરાશ પામી વિશેષ દુઃખમાં ડૂબવાનું પ્રયોજન નથી પણ કર્તવ્યને ધર્મ ગણી ગયેલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવી એ કાંઇ અશક્ય કે અસંભવિત વાત નથી, પણ શક્ય છે. પુરૂષાર્થ એ એવો શ્રેષ્ટ ઉપાય છે કે તે થકી સર્વ મનોરથ સફળ થઇ શકે છે; તેથી હવે પછીના પ્રકરણમાં પુરૂષાર્થ વિષે વિચાર કરીશું.

પુરૂષાર્થ.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી તે આજ પર્યંત જેટલા જેટલા મહાનુભાવ પુરૂષો થઇ ગયા છે અને જેઓ હયાતી ધરાવે છે તેઓ સર્વ પુરૂષાર્થના બળવડે ક્ષુદ્રપણામાંથી મહાપુરુષપણાને પામ્યા છે. કોઇ પણ મહાપુરૂષ જન્મથીજ મોટો જન્મ્યો હોય એવું અથવા પ્રારબ્ધ–નશીબના યોગે માત્ર ઇચ્છાથી કે વિના પ્રયાસે એકાએક મહાનતાને પામ્યો હોય એવું એક પણ દૃષ્ટાંત બન્યું નથી અને બનવા સંભવ પણ નથી. કારણકે નશીબ અથવા પ્રારબ્ધ એ વસ્તુતઃ પુરૂષાર્થનું ફળ છે. પૂર્વકાળમાં અસંખ્ય મનુષ્યો થઈ ગયા છે પણ તેઓના નામનિશાન કોઇ જાણતું નથી; ત્યારે પુરૂષાર્થવાદી વસિષ્ઠ, ભૃગુ, ભરદ્વાજ, યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરે ઋષિઓના નામ સંસાર હજુ સૂધી વિસર્યું નથી એ તેઓના પુરૂષાર્થનોજ પ્રતાપ છે. પૃથુ, ભરત, માંધાતા, પ્રતાપ, શિવાજી આદિ રાજાઓના ચરિત્રોનું પ્રેમથી સ્મરણ થાય છે એનું કારણ માત્ર

તેઓનો પુરૂષાર્થજ છે. પ્રહ્લાદ, ધ્રુવ, અંબરિષ, નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ ઇત્યાદિ ભક્તોના શુભ નામ વારંવાર ઉચ્ચારાય છે, એનું પ્રયોજન કેવળ પુરૂષાર્થજ છે. વર્તમાન સમયમાં પણ તિલક, બોઝ, રોય, ટાગોર વગેરે પુરૂષોને યાદ કરાય છે એનો હેતુ તેમનો પ્રબળ અને અવિશ્રાંત પુરૂષાર્થજ છે. ભગવાન વસિષ્ઠ કહે છે કે, આ પૃથ્વી પર કોઇ એવી ચીજ નથી કે જે પુરૂષાર્થથી ન બની હોય, તેમ કોઇ એવું કાર્ય નથી કે જે પુરૂષાર્થથી સિદ્ધ ન થાય. મતલબ કે પુરૂષાર્થથી સઘળો હેતુ પાર પડી શકે છે.

પુરૂષાર્થમાં પણ બે પ્રકાર છે; એક જેમાં પોતાનું, દેશનું અને દુનિયાનું શ્રેય હોય એવો અને બીજો દુષ્ટ હેતુપૂર્વકનો જેમાં માત્ર સ્વાર્થ અને બીજાનું અનિષ્ઠ કરવાનીજ ભાવના હોય. જેમકે રાવણ, કંસ, દુર્યોધન વગેરેએ કર્યો હતો. સજ્જન પુરૂષે બીજા પ્રકારનો ત્યાગ કરી પ્રથમ પ્રકારનો પુરૂષાર્થ કરવા દ્રઢ નિશ્ચય કરી કાર્ય કરવા મંડી જવું જોઇએ. પુરૂષાર્થ કરવા માંડવાથી તુરત સફળતા મળતી નથી પરંતુ તેમાં વિઘ્ન, દુઃખ, લાલચરૂપી અનેક આવરણ આવે છે, તે સર્વેને ધૈર્યથી સહન કરી કિંવા હઠાડી પસાર કરવા પડે છે. તેટલાક માણસ કાર્યનો આરંભ–પુરૂષાર્થ શરૂ કરે છે પણ વિઘ્ન આવતાં અધવચેથી કંટાળી કે નિરાશ પામી પડતું મૂકે છે. આવા માણસ સિદ્ધિને પામી શકતાં નથી. જર્મનીના ઝેપલીન નામના ગૃહસ્થને હવાઇવિમાન–એરોપ્લેન બનાવવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડી. પ્રથમ તો તેની પાસે પૈસાનું સાધન ખૂટી ગયું, પછી લોકોએ તેને ગાંડા ગણી કાઢયો તોપણ તેની દરકાર ન કરતાં જેમ તેમ સાધન એકઠું કરી વિમાન બનાવ્યું. તે વિમાન થોડું અદ્ધર ઉડી નીચે પડી

ગયું અને તેના શરીરને ઇજા થઇ. આથી નાશીપાસ ન થતાં વિશેષ પ્રયત્ન કરી એ બધી આફતમાંથી હિંમતપૂર્વક પસાર થયો. અર્થાત્ એટલી મુસ્કેલીઓ વેઠવી પડી છતાં દૃઢ નિશ્ચય અને પુરૂષાર્થ ન છોડયો તો આખરે પોતાના સંકલ્પમાં ફળીભૂત થયો, વિમાન બનાવી શક્યો. એ અડગ પુરૂષાર્થનું ફળ તેને શું મળ્યું ? તે તો પ્રત્યક્ષજ છે કે અક્ષય કીર્તિ અને અખુટ દ્રવ્ય. દુનિયાને પણ એવી નવીન અદ્દભુત વસ્તુનો લાભ થયો કે જેના વડે ટપાલ તથા માણુસ એક જગ્યાએથી દૂરની જગ્યામાં થોડી મુદ્દતમાં પહોંચવા પહોંચાડવા લોકો શક્તિમાન બન્યા.

કેટલીક વખત એમ પણુ બને છે કે પુરૂષાર્થ કરવા છતાં સફળતા મળતી નથી, એમ ઘણુાને લાગે છે; પરંતુ તેમાં પુરૂષાર્થનો દોષ નથી. તેમાં તો પુરૂષાર્થ કરનારની ક્યાંય ભૂલ હોવી જોઇએ. એક વખત નિષ્ફળ નિવડનારે ભૂલ શોધી ફરીફરીથી પુરૂષાર્થ-ઉદ્યમ કરતાં અવશ્ય તે વિજય મેળવી શકે છે. પુરૂષાર્થથી ઉન્નતિ મેળવવા ઇચ્છનારે પ્રથમ પોતાનું ધ્યેય નક્કી કરવું જોઇએ. ધ્યેય-લક્ષ નક્કી કર્યા પછી પ્રયત્ન આદરવો ઘટે, કારણકે જો લક્ષ નક્કી કર્યા વિના ઉદ્યોગ આરંભાય છે તો ઘણા માણુસ આમતેમ અથડાઇ પાછા પડે છે. કદાચ પોતાની બુદ્ધિથી લક્ષ પસંદ કરતાં ન આવડે તો પોતાથી જે શાણો હોય તેને નમન કરી પૂછવું, અને તે જે શુભ માર્ગ બતાવે તે જો બુદ્ધિમાં ઉતરે તો તેને લક્ષ ગણી ઉદ્યમની શરૂઆત કરવી. એક સમયે કૌરવો અને પાંડવો ગુરૂ દ્રોણાચાર્ય પાસે ધનુર્વિદ્યા શિખતાં હતા. એક ઝાડના પાંદડા ઉપર સૌ નિશાન તાકી બાણુ ફેંકતા હતા. આચાર્યે દરેકને પૂછવા માંડયું કે તારી દ્રષ્ટિ ક્યાં

છે અને તું કેવી રીતે બાણુ ફેંકે છે! જવાબમાં એકે કહ્યું, હું પાસે ઉભેલા સર્વેને તથા ઝાડને બરાબર જોતાં બાણુ ફેંકુ છું. બીજાએ કહ્યું, હું માત્ર ઝાડને જોઉં છું. ત્રીજાએ કહ્યું, ડાળીને નજરમાં રાખી બાણુ ફેંકું છું; પરંતુ જ્યારે અર્જુનને જવાબ દેવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે, ગુરૂ મહારાજ ! આપે જે પાંદડાને ભેદવાની આજ્ઞા કરી છે તે પાંદડા તરફ નિશાન તાંકી માત્ર પાંદડા-નેજ જોઉં છું. તે સિવાય આપને, આપની આસપાસ ઉભેલાઓને કે ઝાડ ડાળી કશાને હું જોઇ શકતો નથી. અર્થાત્ લક્ષ તરફ મારી દ્રષ્ટિ છે. આવો યોગ્ય ઉત્તર સાંભળતાં ગુરૂ દ્રોણાચાર્યે અર્જુનને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું; પુત્ર! તારી માફક લક્ષ તરફ નિશાન-દ્રષ્ટિ રાખનારજ હરેક કામમાં વિજયવંત નિવડી શકે છે.

તેવી રીતે પુરૂષાર્થ કરનારે પણ લક્ષ તરફ નિશાન રાખવાનું છે. આપણું ધ્યેય આત્મોત્કર્ષ કરવાનું છે. તે માટે નિષ્કામ કર્મયોગ, આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ, સ્વાધીનતા આવશ્યક છે અને તેથી તેની સિદ્ધ અર્થે પુરૂષાર્થ કરવાનું વિચારી ગયા. હવે પુરૂષાર્થ કઇ કઇ દિ-શામાં કરવો એ વિચારવું પ્રાપ્ત થાય છે. પુરૂષાર્થના પ્રકાર આ પ્રમાણે છે: સોળ સંસ્કાર, બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યા, શારીરિક અને માનસિક બળ, સ્વદેશી વ્રત, વેપાર ઉદ્યોગ, સેવાભાવ, ધર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન. હવે પછીના પ્રકરણોમાં અનુક્રમે એક પછી એકનો વિચાર કરીશું.

સોળ સંસ્કાર.

આર્ય-હિંદુ જાતિને જાતિયતામાં રાખી ધર્મ કર્મમાં પ્રેરનાર જો કોઇ હોય તો તે માત્ર "સંસ્કાર" છે. જો આર્યજાતિના બાળકને ગર્ભથી તે જન્મ, વિદ્યાભ્યાસ, લગ્ન, અંત અવસ્થા દિ સુધીના સોળ સંસ્કાર

કરવામાં નથી આવતાં તો તે હિંદુ-દ્વિજ જાતિનો માણસ કહેવરાવવાનો અધિકાર ધરાવતો નથી. દેશપર વિવિધ પ્રકારની આફતો ગુજરવાથી સંસ્કાર આચરવાનું જ્ઞાન અને ઇચ્છા લગભગ આપણા હિંદુઓના હૃદયમાંથી ભૂસાઇ ગયા છે. સંસ્કાર લોપ થવાથી જ અત્યારે આપણે ભયંકર અવનતિ-મૂશ્કેલીમાં મૂકાયા છીએ; માટે આત્મોત્કર્ષ ઇચ્છનારે સોળ સંસ્કારનું સ્વરૂપ સમજી તે આચરવા યથાસાધ્ય યત્ન અવશ્ય કરવો ઘટે; કારણ કે તે હિંદુજાતિને ટકાવવાનો મૂળ પાયો છે.

૧ ગર્ભાધાન, ૨ પુંસવન, ૩ સીમંતોન્નયન, ૪ બલિ, ૫ જાતકર્મ, ૬ નામકરણ, ૭ નિષ્ક્રમણ, ૮ અન્નપ્રાશન, ૯ ચાલ, ૧૦ ઉપનયન, ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪ ચાર વેદવ્રત, ૧૫ સમાવર્તન અને ૧૬ મો વિવાહ, આ ઉપરાંત પણ બીજા નીચે પ્રમાણે છેઃ—

બ્રહ્મયજ્ઞ, તર્પણ, વૈશ્વદેવ, ભૂતબલિ, અતિથિ પૂજન, અષ્ટકા, પાર્વણ શ્રાદ્ધ, શ્રાવણી, આગ્રહાયણી, ચૈત્રી, અશ્વયુજી, અગ્ન્યાધાન, અગ્નિહોત્ર, દર્શપૂર્ણ માસ, ચાતુર્માસ્ય, આગ્રયણ, નિરૂઢ પશુબંધ સૌત્રામણી, અગ્નિષ્ટોમ, અત્યગ્નિષ્ટોમ, ઉક્થ, ષોડશી, વાજપેય, અતિરાત્ર અને આપ્તોર્યામ.

ઉક્ત સંસ્કાર, મળમૂત્ર સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ થઇ સંધ્યાવંદનાદિક કરતા થકાં જે પુરૂષ મનુસ્મૃતિ આદિ ધર્મશાસ્ત્રથી જાણી પવિત્ર વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પાસે કરાવે છે તે સર્વ પ્રકારના આલોક પરલોકના સુખને પામે છે.

બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યા.

જન્મથી ૨૪ કે ૩૬ વર્ષ પર્યંત જ્યાં સુધી યુવક વિદ્યાભ્યાસ કરે ત્યાં સુધી અવિવાહીત રહી પછી અભ્યાસ પૂર્ણ થતાં લગ્ન કરે તો તેના શરીરનો બાંધો બહુ મજબુત રહે અને વીર્યનો ભંડાર ખાલી થયેલ ન હોવાથી વિદ્યા પણ મન ધારી મેળવી શકે. જે માણસ બ્રહ્મચર્ય પાળી વીર્યનો સંચય કરે છે તેનામાં તેનું દિવ્ય તેજ પ્રકાશે છે. ભીષ્મપિતામહે વીર્યનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કરી જીંદગી પર્યન્ત બ્રહ્મચર્ય પાળીને વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યો હતો; તેથી તેનામાં અદ્ભુત બળ અને અનંત જ્ઞાન હતું. માત્ર ન પરણે એથી કંઇ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું કહેવાતું નથી. એથી ઉલટું તો પરણ્યા છતાં પુરૂષ, માત્ર પોતાની પત્ની સાથે ઋતુગમન કરે તો તે પણ બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ થયું ગણાય. પરંતુ તે પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય તો ન જ કહેવાય. વળી આજના સમયમાં પરણ્યા પછી મનનો નિગ્રહ કરી સંતાન ઉત્પાતના હેતુ માત્રથી જ સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરવો એ સર્વથા અશક્ય નહિ તોપણ અસંભવિત તો છેજ. બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે ઉત્તમ માર્ગ તો એજ છે કે જ્યાં સુધી યુવકનું વય પરિપક્વ થયું નથી અને જ્યાં સુધી તે વિદ્યાભ્યાસ કરે છે ત્યાં સુધી તેણે અવિવાહીત રહેવું. બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં સંભાળવાનું એ છે કે જેમ શરીરથી વીર્યનું રક્ષણ કરવું તેમ મન અને વાણીથી પણ કરવાનું છે. જ્યારે મન વાણી અને શરીર એમ ત્રણે રીતે બ્રહ્મચર્ય પળાય છે ત્યારે તેનું તેજ, બુદ્ધિ તથા બળ શરીરમાં પ્રકટી નીકળે છે.

બ્રહ્મચર્યના રક્ષણનો સરળમાં સરળ માર્ગ એ છે કે શ્રૃંગાર વિષયક નવલકથા તેમજ તેવા સીનેમા અને નાટકોથી સર્વદા દૂર

રહેવું. જેનું ચારિત્ર્ય, હૃદય તથા વાણી વિકારી છે તેનો સહવાસ ન કરવો. સ્ત્રીને નિરખીને ન જોવી, સ્ત્રી સંબંધી વિચાર પણ ન કરવા તેમ મદવર્ધક તથા તામસી ખોરાક ન ખાવો. એવા શુભ વર્તનથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ સહેજે થઇ શકે છે.

જેણે બ્રહ્મચર્યનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કર્યું છે એવો યુવક કે મોટી વયનો માણસ, જે પ્રકારની વિદ્યા મેળવવા માગે તે બહુ સરળતાથી મેળવી શકે છે. વિદ્યાનો પ્રતાપ પ્રસિદ્ધ છે. વિદ્વાન્જ સર્વત્ર પૂજાય છે. વિદ્વાન્ પુરૂષ જ નવી નવી શોધ ખોળ અને વેપાર કરી દ્રવ્ય તેમજ કીર્તિ મેળવી શકે છે. કવિ કાળિદાસ, પ્રેમાનંદ, નર્મદ, મણિલાલ દ્વિવેદી વિગેરે વિદ્વાન્ હતા તો તેમના ગુણગાન આજે પણ ગવાય છે; માટે પુરૂષે બ્રહ્મચર્ય-વીર્યનું રક્ષણ કરી વિદ્યા અવશ્ય મેળવવી. પરંતુ આજકાલ આપણા દેશની નિશાળોમાં જે પ્રકારની વિદ્યા ભણાવાય છે તે યોગ્ય વિદ્યા નથી, તે તો પરતંત્ર બનાવવાનું, ગુલામ-નોકર ઉત્પન્ન કરવાનું માત્ર એક કારખાનું છે. એ વિદ્યા શિખવાથી ભાગ્યેજ માણસ પોતાનું, કુટુંબનું કે દેશનું દારિદ્ર્ય ફિટાડી શકે! યોજકોએ એવા પ્રકારની વિદ્યા આપવાનું ચોકઠું ગોઠવ્યું છે કે પરભાષામાં બાળક નકામા વિષયો શીખે, વધારે પડતા વિષયો એકી સાથે તૈયાર કરવાના હોવાથી આંખ, મગજ તથા શરીરને હાનિ પહોંચે, પરભાષાના પુસ્તકોમાં પરદેશીઓના ગુણગાન, રીતભાત, ધર્મ વિગેરે લખાયલા હોય તે શીખનારના મગજમાં ઉતરી જાવે એટલે તેમના તરફ માન અને પોતાના પ્રત્યે તિરસ્કાર-અભાવ અજ્ઞાનતાને બન્નેને ઉત્પન્ન થાય છે, શીખવા લાયક દેશના શૂરવીર પુરૂષોના ચરિત્રો, હુન્નર ઉદ્યોગ ધર્મશાસ્ત્રાદિ આદિ માતૃભાષામાં ન

શીખવાતાં હોવાથી વિદ્યાર્થી નિર્માલ્ય બને છે. આકરી ફી તથા મોંઘા પુસ્તકો અને તે પણ અંગ્રેજી કંપનીદ્વારા પ્રકટ થતાં હોવાથી વિદ્યાર્થીનાં માબાપ ખર્ચના બોજા તળે ચગદાયા જાય છે. પુસ્તકો પણ દરવર્ષ નવા નવા એટલુંજ નહિ પરંતુ તે વિદ્યા શીખવનાર માસ્તરો એવાને રાખ્યા છે કે જે કાં તો પરદેશથી હોઇ દેશની ભાષા પ્રકૃતિ તથા આચાર વિચારથી અપરિચિત હોય છે અથવા સ્વાર્થ બુદ્ધિથી આવેલા હોય છે કિંવા વિશેષ નહિ ભણેલા, ગરીબ અને પેટ ભરવાના આતુર એવા બિચારા દેશી મહેતાજીઓ પાંચ છ રૂપિયામાં રાખ્યા હોય છે; એટલે તેઓથી આપણું શું શ્રેય થઇ શકે ? એથી તો એમજ બન્યું છે કે જે કોઇ બાળક કે યુવાન નિશાળ અગર કોલેજમાંથી અભ્યાસ કરી બહાર નિકળે છે તે નિઃસ્તેજ. બળહીન, પંદર બારા પણ આવડતું ન હોય એવો જડ બુદ્ધિનો, માતાપિતા અને માનનીય પુરૂષો તરફ ઉચ્છૃંખળતાથી વર્તનારો, ચા, બીડી, અપટુડેઇટ કપડા વિગેરેનો શોખીન તથા ખર્ચાળુ નિવડે છે. શેઠ સાહેબ! મને નોકરીમાં રાખશો ! ભઇ, મારા માટે ક્યાંય ઓફીસ કે દુકાનમાં તજવીજ કરશો ? એમ ભિક્ષા માગી ગુલામી શોધનારો હોય છે. મતલબ કે વિદ્યા જે પ્રકારની મળવી જોઇએ તે અપાતી નથી તેથી જેવું શુભ પરિણામ વિદ્યાભ્યાસનું આવવું ઘટે તે આવતું નથી.

વિદ્યાભ્યાસ શાંત એકાંત અને પવિત્ર જગ્યામાં ગુરૂકુળ–ઋષિકુળ કે બ્રહ્મચર્યાશ્રમો ખોલાવી સદાચારી અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો પાસે કરાવવો જોઇએ. બ્રહ્મચર્યનું સંપૂર્ણ પાલન યુવક પાસે કરાવી યજ્ઞોપવિત સંધ્યાવંદન, હોમ, કસરત ઇત્યાદ શીખાવ્યા બાદ સંસ્કૃત ભાષાદ્વારા તમામ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન, ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષામાં દેશના

મહાન પુરૂષોનો ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, આયુર્વેદ, ખેતી, ગોરક્ષા, યુદ્ધવિદ્યા, રસાયન અને વનસ્પતિશાસ્ત્ર, વેપાર, વણાટ કામ, ખનિજ વિદ્યા, ખગોળવિદ્યા, ઇજનેર વિદ્યા વિગેરે ઉપયોગી વિષયો ક્રમવાર જાતિ અનુસાર લાયકાત પ્રમાણે શીખવવાનો ગામેગામ અને શહેરે શહેર પ્રબંધ કરવો ઘટે. આ રીતિએ વિદ્યાર્થી ગુરૂની આજ્ઞામાં રહીને જ્ઞાન સંપાદન કરે તો તે સંસારમાં સુખી અને ઉપયોગી જીંદગી ગુજારી શકે. આ કામ સરકારનું છે પણ તે આપણી નહિ હોવાથી માબાપ અને ધનવાનોપર ફરજ આવી પડી છે તો તેઓએ બની શકે તેટલું દ્રવ્ય ખર્ચી ઉપરોક્ત પદ્ધતિના બ્રહ્મચર્યાશ્રમ-વિદ્યાલયો ખોલાવવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ. કોઇ કોઇ શ્રીમંતોએ પોતાથી કે ફંડ ઉઘરાવીને પોત પોતાની જ્ઞાતમાં બોર્ડિંગો ખોલી છે પણ તેથી વિદ્યાનો હેતુ પાર ન પડતાં માત્ર વીશીનીજ ગરજ સરી છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે હારદ્વારમાં સનાતન ધર્મ ઋષિકુળ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, કાંગડીમાં આર્યસમાજ ગુરૂકુળ, બોલપુરમાં કવિવર ટાગોરનું શાંતિનિકેતન અને કાશીમાં હિંદુ યુનિવર્સિટી—આ સર્વ થોડે ઘણે અંશે ઉક્ત પ્રકારનું શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓ છે પણ તે સમુદ્રમાં બિન્દુ સમાનજ લેખાય.

દાન ઘણી પ્રકારના છે તેમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યાદાન છે. પૂર્વે આપણા દેશમાં રાજા મહારાજા તથા ધનવાનો વિદ્યાદાનમાં અઢળક દ્રવ્ય ખર્ચતા. આજ અમેરિકામાં કાર્નેગી અને રોકફેલર જેવા કરોડાધિપતિઓ પોતાના દેશની ઉન્નતિ અર્થે વિદ્યાદાનમાં ત્રીશ ત્રીશ કરોડ રૂપિઆની એક સામટી રકમનો વિનિયોગ કરે છે. આનંદ પામવા જેવું છે કે આપણા દેશમાં પણ બંગાલી બાબુ તરકનાથ પલિત અને

રૂપિયા રાશ બિહારી ઘોષે પંદર અને ત્રીશ લાખ રૂપિયા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના અભ્યાસ અને શોધખોળ પાછળ હિંદીઓના દુરસ્તપણા માટે હિન્દીઓને માટે વાપરી શુભ શરૂઆત કરી છે. બીજાઓ પણ એ દાનવીર પુરૂષોનું અનુકરણ કરે એ ઇચ્છવા જેવું છે.

શારીરિક અને માનસિક બળ.

જીંદગીને લગતો સઘળો વ્યવહાર શરીરથીજ બની શકે છે. જો શરીરમાં બળશક્તિ–તાકાત્ ન હોય તો અશક્ત, નિર્માલ્ય, મુડદાલ રોગી શરીરવાળાથી પાંદડું પણ હલી શકે નહિ. શરીર બળવાળો માણસ હમેશા સુખમાં દિવસ ગાળી શકે છે. જેનામાં શક્તિ છે તે જ્ઞાન, દ્રવ્ય, માન, લાગવગ આદિ મહેનત કરીને મેળવી શકે છે. શરીર બળ-વાળો ભાગ્યેજ દુઃખી, રોગી, બીજાનો આશ્રિત કે ભૂખે ટળવળતો હોઇ શકે. ભીમસેન, પૃથુરાજ, કે રામમૂર્તિ નાયડુની માફક ખાનપાનના યોગ્ય નિયમથી કસરત કરી સામર્થ્ય મેળવનારો, સમૃદ્ધિ, સત્તા મેળવવા સાથે જગપ્રસિદ્ધ થઇ શકે છે. શરીરને વિધિપૂર્વક કેળવી જે માણસ બળ એકઠું કરે છે તેનું મગજ બહુ તીવ્ર, એકાગ્ર અને હિમ્મતવાળું રહે છે અને તેથી તે ઘણા વિકટ કામ હાથ ધરી પાર પાડવા શક્તિમાન થાય છે.

જાપાન અને જર્મનીમાં વિદ્યાર્થીને બીજી વિદ્યા શીખવવામાં જેટલું ધ્યાન અપાય છે તેનાથી વિશેષ વિદ્યાર્થીની શરીર શક્તિ ખીલવવા પાછળ અપાય છે. જાપાનમાં તો તેની કડક પરીક્ષા પણ લેવાય છે. ૧૧ માઇલ દૂર એક પર્વત છે તેના ઉપર ૫૫ મિની-ટમાં દોડી જે વિદ્યાર્થી પહોંચે તે બીજી પરીક્ષાઓમાં પણ પાસ થયો

ગણાય. એટલુંજ નહિ પરંતુ ૧૮ થી ૨૧ વર્ષની વયના તમામ વિદ્યાર્થીએ લશ્કરી તાલીમ ફરજીઆત લેવીજ જોઇએ પછી તે શ્રીમંત હોય કે ગરીબ. તે સાથે એવી પણ શરત રાખવામાં આવી છે કે વિદ્યાર્થી અઢાર વર્ષની અંદર કુણા કાળજા બાળનારી બીડી કે સિગારેટ પીઇ ન શકે. સુરક ત્રણ વર્ષ લડાયક કળા શીખ્યા પછી ૨૧ વર્ષનો થાય એટલે રાજને જ્યાં કયાંય દેશ રક્ષણની ખાતર જ્યારે જરૂર પડે અને બોલાવે ત્યારે તત્ક્ષણ લડાઇમાં જવું જોઇએ. આથીજ જાપાન અને જર્મનીના માણસો બળવાન, તીવ્રબુદ્ધિના, સાહસિક, દેશભક્ત અને વિદ્યા હુન્નરવાળા બન્યા છે. આવી લાયકાત મેળવી શકવાથી ટુંક સમયમાં તેઓ પોતપોતાના દેશને આબાદ બનાવી મોખરે લાવી શક્યા છે.

હિન્દમાં હિન્દી પ્રજા સરકાર પાસે માગણી કરે છે કે અમોને લશ્કરી કોલેજો ખોલી તાલીમ આપો તો અમો તમોને તથા અમારા દેશને ઉપયોગી થઇશું; પરંતુ સરકાર ડરે છે કે રખેને પ્રજા તાલીમ લઇને આપણો જ પગદંડો ઉખેડવા તત્પર થાય ! એથી એ માગણી વર્ષો થયાં સ્વીકારાતી નથી. દેશના રક્ષણના નામે પરદેશી લશ્કર રાખી પ્રજાના પરસેવાના સાઠ કરોડ રૂપિયાની અંજાવર રકમ તેના નિભાવ પાછળ ખર્ચી સરકાર પ્રજાને ચગદી નાંખે છે ! પ્રજાને-સ્કુલ કોલેજમાં લશ્કરી તાલીમ મળતી નથી એટલે શૌર્યત્વ વીરત્વાદિ ગુણો પ્રજામાંથી ઓછા થતાં જાય છે, તે એટલે સુધી કે કોઇ રાત્રના જરા અંધારામાં ઘરબહાર નિકળે, ચોર કે ધાડપાડુ આવે, કોઇ ગામને મારે કે નિરાધાર સ્ત્રીની લાજ લૂંટે તોય બચાવ કરી શકે એટલી હિમ્મત કે શક્તિ રહેવા પામી નથી. બેટ બોલની કંગાળ રમત દાખલ કરી

હિંદની જૂની કસરતો—દંડ, બેઠક, જુગડતતી, મીણુપત, મીનીઠેકામણી ચક્રભીલ્લુ, ધમાલગોટો, પટાબાજી વિગેરેને નહિ જેવા કરી દઇ "અમો તમારૂં—રક્ષણુ કરીએ છીએ માટે હથિયાર આપી દ્યો, તમારી પાસે હથિયાર રાખવાની છૂટ હશે તો લૂંટારાઓ પણુ હથિયાર રાખી તમને હેરાન કરશે;' આમ કહી સરકારે પ્રજા પાસેથી હથિયાર છિનવી લીધા એટલે હવે પ્રજા બાયલી બની ગઇ છે. યુરોપના યુદ્ધ વખતે કોઇ મુંબઇમાં એટલું બોલતું કે એમડન આવી અથવા અમુક લતામાં દુકાન લૂંટાણી તો ફટોફટ વેપારીઓ દુકાનો બંધ કરી ભાગતા. ઘણા તો ભયના માર્યા માલ મિલકત લઇ બહારગામ પણુ ચાલ્યા ગયા હતા. આ મૃતપ્રાય દશામાંથી ઉગરવાને માટે હિંદીઓએ બળ મેળવવું જોઇએ. બળ મેળવવા માટે હોટલો છોડી દેવી જોઇએ. બ્રહ્મચર્યનું યથાર્થ પાલન થવું જોઇએ. રોટલી, દુધ, ઘી, અંજીર, બદામ વગેરે શુદ્ધ સત્વવાળો ખોરાક લેવાવો જોઇએ. કસરત નિયમપૂર્વક થવી જોઇએ અને હું ઇશ્વરના અંશવાળો મનુષ્ય છું, ખોટું કામ કરવામાં મારે તેનો ભય રાખવાનો છે સિવાય હું બધી રીતે નિર્ભય છું. હું કોઇને ભય પમાડતો નથી એટલે મારે દુનિયામાં કોઇથી કોઇપણુ સંયોગમાં ભય પામવાનું કારણુ છે જ નહિ એવી ભાવના નિરંતર રાખવી જોઇએ. શાસ્ત્રો પણુ કહે છે કે બળહીન માણુસ દુઃખ પામી ભૂંડે હાલ મરે છે; તો શા માટે શક્તિ રહિત રહેવું ? કસરત કરી બળ તો મથુરાના ચોબાઓ પણુ મેળવે છે પરંતુ કેવળ શરીર બળ નકામું છે. ભાંગ ચઢાવી નિશામાં પડ્યા રહેવું એ અઘોરી જેવી દશા છે. વ્યસન ત્યજી શરીર બળની સાથે મનનું બળ મેળવવું જરૂરી છે. બન્નેનો સંયોગ થતાં શ્રેષ્ઠ અને ઉપયોગી કામ થઇ શકશે.

મનનું બળ શરીર બળ સાથે જેનામાં હોય છે તે આ દુનિયામાં મહાનમાં મહાન કામ પાર પાડી શકે છે. પ્રાતઃસ્મરણીય શિવાજી અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટ બન્ને ગરીબાઇમાં જન્મી વિકટ સંયોગોમાં મોટા થયા હતા. બન્નેમાં શરીર અને મનનું બળ એટલું તો વિલક્ષણરીતે ખીલી નીકળ્યું હતું કે અત્યંત વિપરીત અને નિઃસાધન અવસ્થામાં પણ એકે મહાન્ બળવાન મોગલ શહેનશાહતને તોડી પાડી હિંદુ રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી અને બીજાએ સિપાઇગીરી-પણામાં દાખલ થઇ ઠેઠ સેનાધિપતિની પદ્વિએ પહોંચી આખરે ફ્રાંસનો શહેનશાહ બની યુરોપના નાના મોટા અનેક રાજ્યો સાથે યુદ્ધ કરી અનેકને તાબેદાર બનાવ્યા હતા. કહેવાનો હેતુ એ છે કે મનનું બળ અતિ અજાયબ કામ કરી શકે છે.

મહાપુરૂષો કહે છે કે મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે અને મને જ કલ્પના વડે નાનાવિધ સૃષ્ટિ રચી છે. માટે મનોબળ વધારી મનને જીતો. હવે વિચારવાનું એ છે કે મનનું બળ શી રીતે વધે? મનનું બળ એ રીતે વધી શકે છે કે પ્રથમ શરીરબળ મેળવવા પ્રયાસ કર્યા પછી જેમાં પોતાનું, ધર્મનું, દેશનું અને દુનિયાનું હિત સમાયલું હોય તેવું કામ વિચારવું. કામ વિચાર્યા બાદ એકાગ્રતાથી એ કામ પાર પાડવાની કોશિષ કરવી. પ્રથમ મોટેથી શરૂઆત ન કરતાં નાના નાના કાર્યો પાર પાડવાનો સંકલ્પ કરવો અને પછી ક્રમે ક્રમે આગળ વધવું. દાખલા તરીકે આજે ચા છોડી, કાલે બીડી છોડી, પરમ દિવસે સ્વદેશી કપડા પહેરવાનું વ્રત લીધું, ચોથે દિવસે માતા-પિતા અને ગુરૂજનની સેવા અને સંધ્યા વંદન કરવાનું ઠેરાવ્યું, પાંચમી વખતે મહાભારત રામયણાદિ ગ્રંથો પોતાની મેળે કે કોઇ

વિદ્વાન પાસે સમજી લેવાનું, છઠ્ઠી વખતે નિરાધાર, વૃદ્ધ, વિધવા કે દુઃખીને શરીર અને ધનથી સહાય કરવાનું, સાતમી વખતે પ્લેગ દુષ્કાળ કે દેશના માટે જ્યાં ભોગ આપવાની જરૂર જણાય ત્યાં શરીર મન વાણી અને ધનથી સહાય આપી ઉત્તરોત્તર મનની શક્તિ વધારતાં જવું. શરીર અને મનની શક્તિનો જ્યારે પૂરેપૂરો વિકાસ થાય છે ત્યારે માણસ પરાક્રમી, મહાત્મા કે અગાધ સંપત્તિવાળો જે ધારે તે બની શકે છે.

સ્વદેશી વ્રત.

આચારને મુખ્ય ધર્મ માનનારી હિન્દુ પ્રજા કેટલી પતિત દશાએ પહોંચી છે એ કલ્પવું મૂશ્કેલ છે. આત્માને ઓળખવા માટે આચાર વિચારની શુદ્ધિ જાળવવી અતિ આવશ્યક છે કેમકે તેથી મન અને હૃદય શુદ્ધ રહે છે અને જેનું હૃદય પવિત્ર છે તે ઇંદ્રિય-નિગ્રહ કરી જ્ઞાન મેળવી શકે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્ય મોક્ષનો અધિકારી થાય છે.

પ્રથમ આપણે ત્યાં શુદ્ધ વસ્તુ, પવિત્ર આહાર અને પવિત્ર વસ્ત્રો શૌચસ્નાન કરીને ઇષ્ટદેવને અર્પણ કર્યા બાદ ઉપયોગમાં લેવાતાં પરંતુ હવે તેવ ભૂલાઇ ગયા છે. હવેની મંદિરોમાં કોઇ અપવાદ સિવાય ઠાકોરજીને જે જે વસ્તુ અર્પણ થાય છે તે શુદ્ધ સ્વદેશી તત્વનો વિચાર કરીને ધરાતી નથી. સ્વદેશી વસ્તુ સાદી હોવાથી તેના પ્રત્યે ઘણા ઘૃણા બતાવે છે જ્યારે વિલાયતી–પરદેશી વસ્તુ મોહક–ભભકાદાર જોઇ તે વાપરવા લલચાય છે. પરંતુ તે વાપરતાં પહેલાં ખૂબ ઉંડો વિચાર કરવાનો છે કે તે લાભકારક છે કે નુકશાન કર્તા છે? તે ધર્મને પોષણ આપે છે કે ભ્રષ્ટ કરે છે! તેથી શાણા કહેવાઇએ

છીએ કે મૂર્ખ ? તેની વપરાશથી આપણી અને દેશની હાલત સુધરી છે કે બગડી ? સામાન્ય બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં અને પ્રત્યક્ષ જોતાં સમજાય છે કે સ્વદેશી–દેશમાં બનેલી ગામડી વસ્તુનો આપણે ત્યાગ કરવાથી અને વિલાયતી–પરદેશી વસ્તુ સ્વીકારવાથી કિંવા મોહવશ થઇ વાપરવાથી આપણે આપણને તથા દેશને પારાવાર નુકશાન પહોંચાડયું છે. ધર્મભ્રષ્ટ થવા ઉપરાંત દુનિયામાં બીજા દેશના માણસોના મોઢે મૂર્ખ, અક્કલશૂન્ય કહેવાઇએ છીએ.

દેશને નુકશાન એ રીતે પહોંચાડયું છે કે દેશી વસ્તુ ન વાપરવાથી તે બનાવનાર કારીગરો તથા વેચનારની રોજી પડી ભાંગી છે. પરદેશી વસ્તુ લેવાથી આપણો–દેશનો પૈસો પરદેશ ઘસડાઇ ગયો છે અને તેજ પૈસાના બળથી તેઓ બળવાન બની આપણા પર સત્તા જમાવી જુલ્મ ગુજારવા લાગ્યા છે. પરદેશથી આવતું કાપડ, ખાંડ, બિસ્કીટ કેઇક વિગેરેમાં ચરબી હાડકાં, લોહી, ઇંડાં, ઇત્યાદિ કે જે હિંદુઓને બોલવા માત્રથી પણ પાપ લાગે અને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તેના પદાર્થોથી મિશ્રિત હોઇ હિંદુઓ વાપરી ધર્મભ્રષ્ટ થયા છે. દેશીને–પોતાનાને ત્યાગી બહારનાને મિથ્યા મોહથી ઉત્તેજન આપતાં પાયમાલી, ગુલામી અને દરિદ્રતા હાથે કરીને વહોરી લેતાં હોવાથી અન્ય દેશજનો આપણને મૂર્ખમાં ગણે એ સ્વાભાવિક છે.

આ હાની, મૂર્ખતા, દીનતા, દારિદ્રતા, ધર્મભ્રષ્ટતા તથા તાબેદારી (તાબેદારી એટલા માટે કે બીજા દેશમાંથી આપણા દેશમાં વસ્તુ આવે ત્યારે, અને જે ભાવ માગે તે આપીએ ત્યારેજ વાપરી શકીએ અને તેમ છતાં ન આવે કે ન આપે તો વાહર ખાઇએ–અગવડતા વેઠીએ) માંથી બચવા માટે આપણે સ્વદેશી વ્રત ચાલુ

ક્ષણેજ લેવું જોઇએ. પરદેશી વસ્તુનો ત્યાગ કરી જે જે વાપરવું પડે તે તે તમામ દેશમાં હિન્દી ભાઇઓને હાથે બનેલું દેશીજ ખરીદી વાપરવાનું વ્રત લેવામાં જરા પણ વિલંબ કરવો ન ઘટે. સારા નશીબે આજકાલ દેશમાં રોજની જરૂરીઆતની ઘણી ખરી વસ્તુઓ બને છે તેથી દેશી વસ્તુનું વ્રત નિભાવવામાં મૂશ્કેલી પડે તેમ નથી અને તેમ છતાં કદાચ કોઇ સ્વદેશી ચીજ ન મળી તો તે વિના પણ ચલાવી શકાય છે. મુસાફરીમાં કે તંગ સ્થિતિમાં શું આપણે અન્ન પાણી વિના પણ ચલાવી લેતાં નથી? તો પછી આપણા અને દેશના હિતની ખાતર પરદેશી મોજશોખની વસ્તુથી બચવું એમાં જરા પણ અશક્યપણું નથી.

ફ્રાંસ, ઇંગ્લંડ, જર્મની, અમેરિકા અને જાપાનમાં તો તે તે દેશની બનેલી ચીજોજ બહુધા બજારમાં વેચાય છે. ભાગ્યેજ કોઇ દુકાનદાર પરદેશી વસ્તુપર ભરીશીટી પડી વેપાર કરે છે. તેમ ક્વચિતજ કોઇ શહેરી પરદેશીને ખરીદે છે. જાપાનમાં તો અમને એટલે સુધી અનુભવ થયો છે કે અમુક દેશી ચીજ ચાર રૂપિયામાં મળે છે અને તે જાડી ખડબચડી છે પણ તેજ જાતની પરદેશી વસ્તુ ફેન્સી હોવા સાથે રૂપિયા બેમાં મળે છે છતાં પણ દેશાભિમાની જાપાનીઝો પરદેશી ન લેતાં સ્વદેશીજ ખરીદે છે, આટલી હદ સુધી આપણા ભાઇઓ પ્રથમ શરૂઆતમાં દેશદાઝ ન બતાવી શકે તો પણ જે જે સ્વદેશી વસ્તુ મળી શકતી હોય તે વિષે પૂરતી તપાસ કરી વાપરવા કોશિષ કરશે તોયે ઘણો લાભ પોતાને તથા દેશને પહોંચાડી શકશે એ નિઃસંદેહ છે. એટલી શરૂઆત આજ થઇ તો ક્રમે ક્રમે સંપૂર્ણ સ્વદેશી વ્રત લેવા શક્તિમાન થવાશે. અને તેમ થાય ત્યારેજ આત્મોત્કર્ષનું એક આવશ્યક અંગ સંભાળ્યું ગણાય.

વેપાર ઉદ્યોગ.

વેપારમાં લક્ષ્મીનો વાસ છે. વેપારીજ સમૃદ્ધિવાન હોઇ શકે અને બની શકે, નોકરીયાત કદીપણ બની શકતો નથી. દેશની સમૃદ્ધિ અને સ્વતંત્રતાનો મૂળ આધાર વેપાર છે. જે દેશમાં વેપાર અને ઉદ્યોગ પગભર હોય–જામેલા હોય તે દેશ આબાદ રહે છે. વેપાર ઉદ્યોગ વાળા દેશની પ્રજા સ્વતંત્ર, સુખી અને જ્ઞાનવાળી હોય છે. ભારતભૂમિમાં હિંદુ સમ્રાટ રાજાઓના વખતથી તે મોગલ બાદશાહોના સમય સુધીનો વેપાર અત્યંત જાહોજહાલીમાં હતો. તે વખતે હિંદુસ્થાનમાં વિપુલ સંપત્તિ હતી, તે એટલે સુધી હતી કે બહારના લોકોને જોઇ સાંભળી અદેખાઇ આવતી. હિંદનો વ્યાપાર વહાણુંવટું ઠેઠ જાવા ચીન અને જાપાન સુધી ચાલતું; પરંતુ અંગ્રેજ પ્રજાએ હિંદમાં કોઠી નાંખી સત્તા જમાવ્યા પછી કાંઇક હરિફાઇથી, કાંઇક કારીગરોપર હાંકા, ચંપારણ્ય વગેરે સ્થળે જુલ્મ ગુજારવાથી, રેલ્વે અને સ્ટીમરદ્વારા માનચેસ્ટરના માલને અનુકૂળતા અને હિંદના માલને માટે ભાડું વધારે રાખી પ્રતિકૂળતા કરવાથી તથા હિંદમાં બનતા માલ ઉપર એક્સાઇસ ડયુટી–વધારાની જકાત નાંખવાથી હિંદનો વેપાર ઉદ્યોગ કચડાઇ ગયો છે. અત્યારે વેપાર તો થાય છે પણ તે પ્રાયઃ પરદેશી માલનો. હિંદના વેપારીઓ મોટે ભાગે પરદેશી માલ વેચી આડતીયાનું કામ કરે છે અથવા મુકાદમો કે મજુરો તરીકે તે માલ આગબોટ કે રેલમાંથી ઉતારી આપી મજુરની દશામાં વર્તે છે.

હિંદનો વેપાર નાશ પામવાથી દેશ પરતંત્ર અને ગરીબ બની ગયો છે. કમમાં કમ ત્રણ કરોડ માણસને તો હિંદમાં એક ટંક

ખાવાનું કે ગુહ્ય અંગ ઢાંકવાનું કપડું પણ મળતું નથી. ત્યારે બીજા દેશ ઈંગ્લંડ, અમેરિકાના લોકો અમીરાઈમાં તાગડધીન્ના કરે છે. હિન્દમાં કોઈ હિંદી સાહસિક પુરૂષ કારખાનું કાઢવા તૈયાર થાય છે તો જમીની, નાણાની અને રેલની મૂશ્કેલી ઉભી થાય છે. પણ જો કોઈ અંગ્રેજ કારખાનું કાઢવા ઇચ્છે છે તો સરકારથી તથા તેના જાત ભાઈઓ તરફથી સાધન સગવડતા મળે છે. કોઈ હિંદી વિદ્યાર્થી પરદેશ વિદ્યાકળા શીખવા જાય છે તો તેને પ્રથમ તે દેશમાં દાખલ થવાની મૂશ્કેલી પડે છે. પછી કોલેજમાં અટકાયત થાય છે. જ્યારે અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીને સરકારી મદદ (સ્કોલરશીપ) અને કાઉન્સેલ તરફથી જોઈતી સહાય મળે છે. હિંદી વેપારી વિદેશ વેપાર ખેડવા જાય છે તો તેને પ્રથમ ઓસ્ટ્રેલીયા, કેનેડા, આફ્રિકામાં દાખલ થવાજ ન દે અને કદાચ દાખલ થવા પામ્યો હોય તો ત્યાં કાળા આદમી ગણાઇને તિરસ્કાર ખમવો પડે છે, દુકાન કરવા માટે લાઇસન્સ લેવું પડે છે, અગર વેપારની પરવાનગીજ મળતી નથી. આટલું છતાં ઘણા હિન્દી વેપારી પરદેશમાં છે અને ઘણાએ સ્વદેશમાં કારખાના ખોલી માલ બનાવવા માંડયો છે. દૈવની કૃપાએ આપણા દેશમાં તમામ ઉપયોગી વસ્તુ જમીનમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે એવી દેશની જમીન ફળદ્રુપ છે. પણ અત્યારે તો તે ઉત્પન્ન થતી તમામ કાચી વસ્તુઓ પરદેશ ઉપડી જાય છે. એ કાચી વસ્તુઓ ત્યાં પાકી બની દલ્લીશ ઘણા તે ઉપર પરદેશીઓના નફા ચડી આપણા દેશમાં વેચાવા આવે છે. યાદ તેજ કાચી વસ્તુઓ (રૂ, રેશમ, અનાજ ઉનમાંથી જૂદી જૂદી જાતનું કાપડ, હરડાં બેડાં વિગેરેમાંથી રંગ શેરડીમાંથી ખાંડ, લોઢામાંથી કટલેરી, સંચાકામ વિગેરેને લગતો સામાન) માંથી પાકું બનતુ હોય તો દેશમાં ધીકતો ધંધો ચાલતાં વેપાર–ઉદ્યોગ અને દ્રવ્ય થોડા સમયમાં અત્યંત વધી પડે. એક વાત

એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે હમણા હિંદમાં જેના જેના હાથમાં કારખાના છે તે કારખાના–મીલના માલિકો અથવા ડાયરેકટરો પ્રજા પાસે શેર ભરાવી સટ્ટા સોદા કરી શેરના ભાવ ચમકાવી દે છે. કાપડ આત મોંઘા ભાવે વેચી પચાસ પચાસ લાખ જેવડા ગંજાવર રકમનો ભારે નફો દેશજનોને લુંટી કરે છે અને આનંદ ઉડાવે છે એ શરમાવા જેવું છે. ગરીબોને પાયમાલ કરી લાખોની કમાણી કરનારા મીલ માલિકો ઇન્કમટેકસ, આવક વેરામાં લાખો રૂપિયા આપે છે. ખુશામતમાં જીવનનું સાર્થક માની પ્રજાની પ્રગતિમાં એજ શ્રીમંતો આડે આવે છે, એ ખરેખર અત્યંત ઘાતક છે. તે માટે પ્રજા વિચારી ઉપાય કરે એ ઇચ્છવા જોગ છે.

વેપાર ઉદ્યોગ તો પ્રજાએ પગપર ઉભા રહીનેજ ખીલવવાના છે. સાધન સંપન્ન માણસ કારખાના કાઢી શકે છે, શિષ્યવૃત્તિ ચંચળ યુવકોને આપી નવા નવા ઉદ્યોગ શીખવા વિદેશ મોકલી હુન્નર ઉત્પન્ન કરાવી શકે છે. સ્વદેશી માલ મૂળ પડતર ભાવે અથવા થોડે ભાવે વેચાવી દેશના વેપાર ઉદ્યોગને ખીલવી શકે છે. લોકોએ પણ કેવળ તૈયાર માલ વેચવાનો રવેડો છોડી દઇ દેશની જરૂરીઆત વિચારી કાચા માલમાંથી પાકો માલ બનાવવાનો ઉદ્યોગ કરવો હિતકારી છે. અત્યારે પરદેશમાંથી લગભગ દોઢ અબજનો જૂદો જૂદો માલ આવે છે અને તે નીચે પ્રમાણે:--

કાપડ રૂા. ૬૦॥ કરોડનું, ખાંડ રૂા. ૩૦॥ કરોડની, દારૂ રૂા. ૩। કરોડનો, લોઢું રૂા. ૧૨॥ કરોડનું, રેલ્વે યંત્ર રૂા. ૧ કરોડના, રેશમ કાચુ રૂા. ૪॥। કરોડનું, દવા રૂા. ૪। કરોડની, કટલેરી રૂા. ૩। કરોડની, કાગળો રૂા. ૨॥ કરોડના, મીઠું રૂા. ૨। કરોડનું, જેથી

બીસ્કુટ રૂા. ૨ કરોડની, તેજાના રૂા. ૨॥ કરોડના, ઉનની બનાવટનો માલ રૂા. ૨। કરોડનો, મોટરો સાયકલો તથા એપરેટસો રૂા. ૨॥ કરોડના, સાબુ રૂા. ૧ કરોડનો, તમાકુ સીગરેટ રૂા. ૨। કરોડની, દીવાસળી રૂા. ૧॥ કરોડની, કાચ રૂા. ૧। કરોડનો વગેરે. આથી સમજાશે કે પરદેશી માલના વપરાશથી દેશનું વિપુલ દ્રવ્ય દર વર્ષે વિદેશ ઘસડાઇ જાય છે માટે દેશ હિતેચ્છુઓએ ચાલુ ક્ષણેજ સ્વદેશી વ્રત લેવું ઘટે.

સેવાભાવ.

પરમેશ્વર કહે છે કે પ્રાણી માત્રમાં હું વાસ કરૂં છું માટે સર્વને આત્મા સમાન ગણી તેનું સન્માન કર, તેમને સહાય કર, તેમની સેવા કર. આત્મોત્કર્ષ ઇચ્છનારે તથા સંસારમાં સુખી જીવન ગુજારવા માગનારે સેવા ભાવ ધારણ કરવાની જરૂર છે. કેમકે સેવા ભાવ રાખવાથી નિરાભિમાનપણું આવે છે, મનુષ્ય પ્રાણીના હૃદયમાં પરમાત્માના અંશ રૂપી રહેલો આત્મા પ્રસન્ન થાય છે, પ્રભુની કૃપાથી હૃદયની શુદ્ધિ અને આત્મજ્ઞાન થવામાં સહાય મળે છે અને જેની સેવા કરવામાં આવે છે તેની સાથે મિત્રતા થાય છે એટલે તે સંસાર વ્યવહારમાં સહાયક બને છે. જ્યારે અક્કડ બની મનુષ્ય પ્રાણીના સુખ દુ:ખના પ્રસંગે સહાયક ન થનાર મૂઢ મનુષ્ય અહંભાવથી પતન પામે છે, અને તેના સારા માઠા વખતમાં કોઇ તેના બાજુમાં ચડતું નથી તેથી તે હેરાન થાય છે.

આજકાલ માણસો દુ:ખમાં આવી પડે છે અને પાછા તેમાંથી નીકળતાંજ નથી તેનું કારણ તેનું એકલપેટા-સ્વાર્થીપણુંજ છે. જગતજ ઇશ્વરે એવું બનાવ્યું છે કે જેમાં એકને બીજાની જરૂર પડે છે.

આ માટે કોઇ જંગલ કે પહાડમાં શહેર વા ગામ છોડીને વસતું નથી ? કારણ એ છે કે તેને પોતાની જરૂરીઆત માટે બીજા મનુ-ષ્યોની ગરજ છે. જ્યારે બીજાની આવશ્યક્તા છે ત્યારે જો તેની સાથે હળીમળીને ચાલવામાં આવે, તેના પર આફત આવી પડતાં તુરત દિલાસો આપી બનતી મદદ કરવામાં આવે તો તેનો આત્મા કેટલો પ્રસન્ન થાય અને તે કેવો પોતાનો થઇ રહે ? વ્યવહાર દૃષ્ટિએ પણ બીજાને ઉપયોગી થવું એ પોતાનેજ ઉપયોગી થવાનું સિદ્ધ થાય છે. કોઇએ કદી પણ એમ ન વિચારવું કે એમાં મારે શું ? તે ભલે તેના પોતાના કર્મનું ફળ ભોગવી દુઃખી થાય. હું તો શ્રીમંત છું, તે કંગાલ છે, મારે તેની શું ગરજ છે ? હું તો વિદ્વાન અને સત્તાવાળો છું, તે અભણ અને તાબેદાર છે; આમ વિચારવું તે દુઃખી થવા માટે છે. કેમકે બધાની સ્થિતિ એક સરખી રહેતી નથી. બાલ્ય, યુવા અને વૃદ્ધાવસ્થા, ઉદય અને અસ્ત, ચડતી અને પડતી, સુખ અને દુઃખ, વહેલું કે મોડું સર્વને પ્રાપ્ત થાય છે. આજે જે શ્રીમંત અને સત્તાધારી છે તે કાલે દરિદ્ર અને તાબેદાર નહિ બને તેની ખાત્રી શું ? તેમજ આજે કોઇ તાબેદાર અને ગરીબ છે તે કાલે શ્રીમંત સત્તાધારી નહિ બની શકે તે કોણ કહી શકે છે ? માટે એવું કોઇ પ્રકારનું મિથ્યા અભિમાન ન રાખતાં પ્રાણીમાત્રના આત્માને પોતાના આત્મા સમાન અગર પ્રભુ સમાન માની તેના તરફ સ્નેહ દયા અને ઉદારતાથી વર્તવું શ્રેયસ્કર છે.

ભરત, રંતિદેવ, પૃથુ વગેરે મોટા મોટા સમર્થ રાજાઓ અને વ્યાસ વસિષ્ઠ વગેરે જ્ઞાની પુરૂષો થઇ ગયા તેમને કોની ગરજ હતી ? સ્વાર્થ નહિ છતાં પણ તેઓએ સર્વસ્વ ત્યાગી અજ્ઞાન દુઃખી તથા નિરાધારની સેવા કરી હતી. અને તેથીજ તેઓ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે.

આજકાલ સેવાનું મહાત્મ્ય મોટું મોટું વર્ણવી કેટલાક સેવા કરવા તો નિકળ્યા છે અને દેશસેવાને બહાને લાખો રૂપિયા ગરીબો પાસેથી કઢાવી વિધવાવિવાહ કરવાની, ઢેઢાઓને અડકવાની, બાપિકા ધર્મ છોડાવી નવા નીકળેલા ધર્મમાં વટલાવવાની, એક ન્યાતની કન્યા બીજી ન્યાતમાં અપાવવાની, ધર્મ તથા જાતિ ભેદ રાખ્યા વિના સાથે બેસી ભોજન કરવાની વગેરે કંઇક સેવા લઇ બેઠા છે, પણ તે સેવા નથી. તે તો સ્વાર્થતાનું અજ્ઞાનતાનું અને અધમતાનું ધર્મ વિરૂદ્ધ દેશનો નાશ કરનારૂં કૃત્ય છે. એથી એવી સેવા કરનાર તરફ લલચાવાનું નથી. સેવા તો સામાને સુખ થાય, પ્રસન્નતા ઉપજે, જ્ઞાન મળે, લાભ મળે, દુઃખ વ્યાધિ પરતંત્રતા અને ગરીબી ટળે એવી ધર્મશાસ્ત્ર તથા વ્યવહારને અનુકૂળ હોવી જોઇએ.

સેવા કોઇ અમુક સ્થિતિમાં, સંજોગમાં કે સ્થળમાં થઇ શકતી નથી. તે તો દરેક સ્થળે ગમે તેવા સંજોગ અને સ્થિતિમાં થઇ શકે છે. મન, વાણી અને કર્મથી પ્રાણીમાત્રનું ભલું ઇચ્છવું, ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, રોગીને ઔષધ, અજ્ઞાનને જ્ઞાન, નિરાધાર, વૃદ્ધ અપંગ અર્થાર્થીને ધન, દુઃખીને દિલાસો, જુલમી પાપી ચોર લૂંટારૂ વ્યભિચારી હિંસાખોરને દંડ, બિન ધંધાર્થીને ધંધે ચડાવવો વ્યસનીને વ્યસનથી મુક્ત કરવો વિગેરે સેવાના અંગ છે. જ્યાં જે પ્રકારની સેવાની જરૂર પડે ત્યાં તે કરવામાં તત્પર રહેવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે.

ધર્મ.

મનુષ્ય પોતાને માણસ તરીકે ઓળખાવવાનો દાવો કરવા માગતો હોય તો તેના પાસે એકજ ધર્મરૂપી પ્રમાણ છે. એ ધર્મ

જો તેનામાં વાસ કરતો ન હોય તો તેનું જીવન એ જીવનજ નથી. ધર્મને માનવાથી, ધર્મને અનુસરવાથીજ માણસમાં માણસાઇ આવે છે. જન્મ વખતે તો પશુ અને માણસ એક સરખાજ છે પણ પાછળથી મનુષ્ય ધર્મના સંસ્કાર પામે છે અને ધર્મને અવલંબીને કર્તવ્યા-કર્તવ્યમાં વિવેક રાખે છે, જ્યારે પશુ તેમાંનું કાંઈ કરી શકતું નથી; એથી બન્ને વચ્ચે મોટું અંતર પડી જાય છે. ધર્મમાં અદ્‌ભુત રહસ્ય છે, તેનું બળ અગાધ છે, તેનું સ્વરૂપ અકથનીય છે. જે મનુષ્ય ધર્મને ધારણ કરી તેના સ્વરૂપને સમજી તેના રહસ્યનો આસ્વાદ લે છે તે આ વિલક્ષણ ભાસતા દુઃખદાયક સંસારને સહજમાં તરી જાય છે. અર્થાત પરમ શાન્તિરૂપી મોક્ષને પામે છે. માટેજ હિંદુસ્થાનમાં ધર્મને પ્રાધાન્યપદ અપાયું છે. સંસાર વ્યવહાર પછી કર, વિદ્યા જ્ઞાન દ્રવ્ય કીર્તિ લાગવગ પછી મેળવ; પણ પ્રથમ ધર્મને સમજી ધારણ કર; કેમકે ધર્મમાં ગારવાનું અને તારવાનું સામર્થ્ય છે. જે મનુષ્ય સ્વધર્મને ધર્મશાસ્ત્રો, ઋષિમુનિ, શાસ્ત્રી, વિદ્વાન, પંડિત, જ્ઞાની અગર વડીલો દ્વારા સમજી આચરે છે તે ધર્મનું રક્ષણ કરનાર સુજ્ઞ પુરૂષનું ધર્મજ રક્ષણ કરે છે. પરંતુ જે તેની અવગણના કરી, તેને ધતીંગ માની તેનો ત્યાગ કરે છે; તેનો તે ત્યાગ કરાવેલો ધર્મજ નાશ કરે છે. માટેજ મહાનુભાવ ઋષિમુનિઓએ ધર્મને સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણી પ્રથમ સ્થાન આપેલું છે.

આર્યાવર્તમાં હિંદુઓ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી ધર્મને વળગી વર્ત્યા આવ્યા છે અને તેથી સંસારમાં સ્વર્ગીય સુખનો અનુભવ કરી દેહાંતે મોક્ષને પામી પોતાની પાછળ અમર કીર્તિ જનક, શુકદેવ, વાલ્મીકિ, અષ્ટાવક્ર વગેરે જેવા જ્ઞાની મૂકી ગયા છે, પણ જેઓ

ધર્મને ન અનુસર્યા એવા નહુષ, રાવણાદિ દૈત્યો પરાભવ અને અપકીર્તિને પામી વિનાશ પામ્યા છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામ સિધાવ્યા પછીથી તુરતજ કળિયુગનો પ્રારંભ થયો અને ભારત ભૂમિ ઉપર નાસ્તિક પરધર્મી પરદેશીઓના ઘણા ઘણા હુમલાઓ થયા. ચાર્વાક, બુદ્ધ, જૈન, મુસલમાન ખ્રિસ્તિ આદિ ધર્મોએ હિંદુઓને જડમૂળથી ઉખેડી મૂકવા, હિંદુઓને ધર્મથી પરાઙમુખ કરવા સેંકડો પ્રયત્ન કર્યા, કષ્ટ દુઃખ દીધા; પણ ધર્મપરાયણ હિંદુઓ કિંચિત્માત્ર ચલાયમાન થયા નહિ ને પોતાના ધર્મને વળગી રહ્યા. આખરે વિરોધીઓ ઠેકાણે પડી ગયા અને હિંદુઓ પોતાના ઉજ્વલ મુખે જગતની સામે જીવન ટકાવી રહ્યા છે. આજે જો હિંદુઓની શિથિલતા, અવનતિ, દીનતા કે પરાધીનતા ભાસતી હોય તો તે ધર્મના બંધનો ઢીલા કરી સ્વચ્છંદે વર્તવાને આભારી છે. પણ જો હિંદુઓ અત્યારથીજ ધર્મના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજી તદનુસાર વર્તવાનું શરૂ કરે તો થોડા વખતમાં પૂર્વની માફક શ્રેષ્ઠ સ્થિતમાં આવી જાય એ નિર્વિવાદ છે.

ધર્મના સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રજામાંથી કમી થવા લાગ્યું છે. ધર્મ નહિ સમજનાર એવા અજ્ઞાન, મૂર્ખ અને ગરીબ માણસોને પરધર્મીઓએ ઉંધુચતું સમજાવી, પોતાના ધર્મના વખાણ કરી, હિંદુ ધર્મની નિંદા કરી, નોકરી સ્ત્રીની લાલચ આપી વટલાવી શકે છે. બન્યું છે પણ એમજ કે શુદ્ર અને અતિ શુદ્ર વર્ગના ઢેડ ભંગીને ખ્રિસ્તિ મિશનરીઓએ "હિંદુઓ તમારો તિરસ્કાર કરે છે, હિંદુ ધર્મમાં કાંઈ નથી, તમો અમારા ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં ભળો એટલે બધુંય મઝા રહેશે" એવા ઉપદેશથી ઘણાને સ્વધર્મથી ચલિત કર્યા છે. એથી ઘણા નાદાનો વર્ણસંકર બની અત્યારે નહિ ઘરકે કે નાહ ઉઘરકેની માફક ધક્કા ખાય છે, તિરસ્કારજ ખમે છે

પરંતુ આ સ્થિતિ ઇચ્છવા જોગ નથી. ધર્મ શું વસ્તુ છે, ધર્મ કોને કહી શકાય, ધર્મ કેમ પાળવો, ધર્મના સિદ્ધાંત શા છે એ સર્વ આચાર્યો અને વિદ્વાન્ શાસ્ત્રીઓએ બહારના દંભ દમામમાં અંજાઇ કેવળ ઘરના ખુણામાં પડયા રહી ઠાકોરજીની સેવા અને શાસ્ત્રો ન ગોખતાં ભગવદ્‌સ્વરૂપ શ્રીમદ્ આદ્ય શંકરાચાર્ય અને શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની માફક કઠિન પરિશ્રમ વેઠી નિર્ભય નિઃસ્વાર્થ અને જીતેન્દ્રિય બની સ્થળે સ્થળે ફરી સમજાવવા ઘટે છે. સ્વામી વિવેકાનંદે શાસ્ત્રજ્ઞાન સંપાદન કરી જેમ યુરોપ અમેરિકાની પ્રજા સમક્ષ સર્વ ધમ પરિષદમાં સર્વ ધર્મો કરતાં હિંદુ ધર્મ શ્રેષ્ઠ અને મોક્ષદાઇ છે એમ સિદ્ધ કરી બતાવી દુનિયાની પ્રજાને દંગ કરી મૂકી હતી એવીજ રીતે ધર્માચાર્યોએ તથા ધર્મનિષ્ટ હિંદુઓએ પણ ધર્મજ્ઞાન પૂરેપૂરૂં મેળવી લોકોને આપવું ઘટે છે. એક વખત ધર્મ જેનાથી સમજાયો તે કદી નિરાશ દુઃખી કે ભ્રષ્ટ થવાનો નહિ.

હિંદુ ધર્મમાં અત્યંત અગાધ બળ રહેલું છે. એક સમયે તક્ષક નાગે મહારાજા પરીક્ષિતને ડંખ મારી તેની જીંદગીનો અંત આણ્યો. મહર્ષિ શુકદેવજીની કૃપાથી શ્રીમદ્ ભાગવત શ્રવણ કરી મહારાજા પરીક્ષિતે તો વૈકુંઠમાં વાસ કર્યો પણ તક્ષકના અવિચારી કૃત્ય બદલ મહારાજાના પુત્રે સર્પયજ્ઞ ઋષિઓ પાસે કરાવ્યો. વેદના મંત્રબળના પ્રતાપે પૃથ્વી અને પાતાળના સર્પો ટપોટપ યજ્ઞની વેદીમાં પડી ભસ્મ થવા લાગ્યા. તક્ષક જે સર્પમાં મોટો હતો તે ભય પામી ઇન્દ્રને શરણે ગયો. હજુ સુધી યજ્ઞમાં તક્ષક નહિ હોમાયાનું કારણ મહારાજા જનમેજયે હોતા ઋષિને પૂછયું ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે તે તો ઇન્દ્રને શરણે ગયો છે. એ સાંભળી મહારાજાએ તક્ષક સહિત ઇંદ્રને મંત્રબળથી આહ્વાન આપવાનું કહ્યું. મંત્ર ઉચ્ચારી આહુતિ આપતાં તરતજ ઇંદ્રદેવ હાજર થયા. આવું અલૌકિક સામર્થ્ય હિંદુ શાસ્ત્રોમાં

તથા તેની ક્રિયાઓમાં રહેલું છે, પણ તે સમજનાર કે સમજાવનારા-ની ખામીથી કાચી વયના યુવકો, અંગ્રેજી ભણેલાઓ તથા અજ્ઞાન લોકો ધર્મથી વિમુખ થઇ રહ્યા છે. ધર્મની દાઝ જાણનારી પ્રજાએ અને ધર્મ સંપન્ન લોકોએ ધર્મ યથાર્થ રીતે સમજી આચરી સર્વ સાધારણ પ્રજાને માટે પાઠશાળાઓ ખોલાવી ધર્મનું જ્ઞાન આપવું અપાવવું અતિ આવશ્યક છે.

સર્વ સાધારણ પ્રજાને ધર્મ સમજવાને કે ધર્મનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાના બે માર્ગ છે: એક ધર્મનિષ્ઠ, સદાચારી, નિઃસ્પૃહી આચાર્ય કે શાસ્ત્રી-પંડિત જ્ઞાની પુરૂષને જીજ્ઞાસુ વૃત્તિથી પ્રશ્ન પૂછીને અગર તેની સેવા કરીને, અને બીજો ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને. ધર્મશાસ્ત્રો ક્યા ક્યા છે તે જાણીને તેનો અભ્યાસ હિંદુ સનાતન ધર્મના અનુયાયીઓ પોતાની મેળે કરી શકે માટે અમે નીચે ક્રમવાર ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથો જણાવીએ છીએ: ચાર વેદ—ઋગ્, યજુ, સામ અને અથર્વ. વેદના ૭ અંગ-શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ. સ્મૃતિઓ જે ધર્મશાસ્ત્રના નામથી ઓળખાય છે તે વીશ છેઃ-મનુ, બૃહસ્પતિ, દક્ષ, ગૌતમ, યમ, અંગિરા, અત્રિ, વિષ્ણુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ઉશનસ, આપસ્તંબ, વ્યાસ, શંખ, લિખિત, વશિષ્ઠ, યોગીશ્વર, પ્રચેતા, શાતાતપ, પારાશર અને હારીત. પુરાણો અઢાર છેઃ બ્રહ્મપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, નારદપુરાણ, માર્કંન્ડેયપુરાણ, અગ્નિપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ, લિંગપુરાણ, વરાહપુરાણ, સ્કંદપુરાણ, વામનપુરાણ, કૂર્મ-પુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, ગરૂડપુરાણ અને બ્રહ્માંડપુરાણ. ઇતિહાસમાં મહાભારત અને રામાયણ.

ભક્તિ અને જ્ઞાન.

પ્રભુ સાક્ષાત્કારનો સુલભ ઉપાય ભક્તિ અને જ્ઞાન છે. ભક્તિથી હૃદય ગદ્ગદિત થાય છે. ભક્તિથી અહંભાવ વિસરાય છે, ભક્તિથી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે અને ભક્તિથી અંતઃકરણ નિર્મળ થાય છે. અંતઃકરણ મળ રહિત થતાં તેમાં જ્ઞાન વિવેક વૈરાગ્ય તથા તત્ત્વ જ્ઞાન પ્રકટે છે અને પ્રભુના દર્શન થાય છે. એટલાજ માટે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ભાગવત અને રામાયણમાં ભક્તિનો મહિમા બહુ બહુ વર્ણવ્યો છે. પ્રભુ પ્રાપ્તિને માટે ઘણા સાધનો છે. તેમાં તપશ્ચર્યા યોગ જેવા સાધનો એવા તો કઠણ સાધન છે કે સંસારમાં રચ્યાપચ્યા માણસને તે સાધવા અશક્યજ લાગે છે. કદાચ કોઇ સાધે છે તો અડધેથી પડતા મૂકે છે. ભક્તિમાં તેવી કશી કઠિનતા કે મુશ્કેલી નથી. ભક્તિ ઘેર રહી સૂતાં બેસતાં કે કામ કરતાં થઇ શકે છે. તેમાં કોઇ વ્રત કે નિયમ ખાસ પાળવાના નથી. ગમે તેવો દુરાચારી માણસ પણ ભક્તિ કરે તો ભક્તિથી તેનાપર ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે અને ભગવાનની કૃપા થતાં તેના પાપના ઓઘ બળી હૃદય પવિત્ર થાય છે.

સુરદાસજી અને તુલસીદાસજી અનેક દોષથી આવૃત્ત જીવ હતા, પણ ભક્તિનો રંગ લાગતાં તમામ પાપકર્મ કરવા છોડી દઇ પ્રભુ સ્મરણમાં લીન થતાં તેમને દિવ્ય વાણી અને પ્રભુદર્શન મળી શક્યા હતા. તુકારામ મહારાજ, નૃસિંહ મહેતા અને મીરાંબાઇને તેમના સ્વસજનો તથા લોકોએ કનડવામાં બાકી રાખી ન હતી. તેમને ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો, નિંદા તિરસ્કાર, ઘણુંએ સહન કરવું પડ્યું, પણ તેને દુઃખ ન માનતાં એકનિષ્ઠપણે ભક્તિ ચાલુ રાખી તો દયાળુ

કૃષ્ણ પરમાત્માએ તેમના સર્વ કષ્ટ હરી તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી મનોવાંચ્છિત ફળ આપ્યાં. તેઓ નિરક્ષર મૂઢ હતા છતાં તેમના મુખે સાક્ષર જ્ઞાની પુરૂષના મોઢેથી જે કાવ્યમય સ્તુતિ ન નિકળી શકે તેવા પદ સ્તુતિરૂપે બહાર કઢાવ્યાં. ધ્રુવ અને પ્રહ્લાદ શિશુ હતા. તેમનામાં કોઇ પ્રકારની સમજ કે જ્ઞાન ન હતું. પ્રહ્લાદને તો તેના પિતા હિરણ્યકશિપુએ દુઃખ દેવામાં મણા રાખી ન હતી. તેણે તેને પહાડપરથી ગબડાવ્યો, ખૂબ માર માર્યો, ખાવાપીવા ન દીધું, ગરમ તેલની કડાઇમાં નાખ્યો અને છેવટ અગ્નિથી પ્રજ્વલિત લોહસ્થંભ સાથે ભેટ કરાવી તો પણ પ્રભુ ભક્તિમાં તલ્લીન થયેલો પ્રહ્લાદ ભક્તિથી ચલિત ન થયો. જેની ભાવના વિષ્ણુમય જગતરૂપે થયેલી હતી એવો પ્રહ્લાદ મનુષ્ય, પશુ, પંખી, પર્વત જળ, વનસ્પતિ અને તપાવેલા લોઢાના સ્તંભમાં પણ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવા લાગ્યો. એવી અનન્ય ભક્તિથી ભક્તવત્સલ ભગવાન પ્રસન્ન થઇ પ્રકટ થયા અને દુષ્ટને દંડ આપી ભક્તને કૃતાર્થ કર્યો. ધ્રુવજીને અવિચળ પદ અને રાજ્ય આપી તેની કીર્તિ જગતના અસ્તિત્વ સૂધી કાયમ કરી દીધી. ભક્તિનું આવું અલૌકિક મહાત્મ્ય હોવાથી અને તે હમણાના કલિયુગના જીવથી સહેલાઇથી બની શકે તેવી સરળ હોવાથી અગ્નિ સ્વરૂપ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહારાજે તમામ માર્ગ ઉપર જીત મેળવી ભક્તિ માર્ગને સ્થાપન કર્યો છે. છતાં કેટલાક અજ્ઞાનવશ મૂઢ મનુષ્યો અને આજકાલના સુધરેલામાં ખપવા માંગતા નાસ્તિકો મર્મ સમજ્યા વિના ભક્તિમાર્ગની અને ભક્તોની નિંદા–ટીકા કરી પાપના ભાગી થાય છે. અલબત્ત એટલો ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે કે કેવળ ટીલાં ટપકાં કરી મર્જાદ લઇ ભોગ આરોગાવી ભક્ત કે વૈષ્ણવ કહેવરાવવાથીજ ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી, પરંતુ ગીતાજીની આજ્ઞા

પ્રમાણે દુનિયામાં ભગવાન સિવાય બીજું કશું નથી એમ મનમાં દ્રઢતાથી સમજી અહંતા મમતાને વિસરી અનન્ય અને એકાંતિક ભક્તિ કરવાથીજ પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે.

ભગવાનની ભક્તિ તો જે પ્રકારે કરવા માગે તે પ્રકારે મનુષ્ય કરી શકે છે. પણ જેને ભક્તિનો સ્પર્શ થયો નથી એવા સાધક માટે નવ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. તેના નામ–શ્રવણ, સ્મરણ, કીર્તન, વંદન, અર્ચન, પાદસેવન, દાસત્વ, સખ્યત્વ અને આત્મ-નિવેદન છે. અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સંબંધી કથા સાંભળવી, તેના નામનો જપ કરવો, તેનું મોટા સ્વરે કીર્તન પદ ગાવું, તેને નમસ્કાર કરવા, તેને ચંદન વગેરે લગાડવા, તેની સેવા કરવી, તેના દાસ તરીકે ભાવ ધારણ કરવો, તેના મિત્ર તરીકે માનવું અને તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને સર્વજ્ઞ અને સર્વેશ્વર માની પોતાનું જે કાંઇ હોય તે અર્પણ કરવું કિંવા મારૂં કાંઇ નથી, પરંતુ જે છે તે પ્રભુનુંજ છે એમ માનવું એથી પણ પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થાય છે. મનુષ્યના હૃદયમાં જ્યારે ખરી ભક્તિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે શત્રુ મિત્રમાં ભેદ ગણતો નથી. માન અપમાન થતાં હર્ષ શોક પામતો નથી. શીત, ઉષ્ણ અને સુખ દુઃખમાં સમાન બુદ્ધિ રાખે છે. કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્તિ રહિત રહે છે, નિંદા અને સ્તુતિને સમાન ગણે છે, મૌન રહે છે, હરકોઇ વસ્તુથી સંતોષ માને છે, હરકોઇ ઠેકાણે પડી રહે છે અને દ્રઢ બુદ્ધિ વાળો થાય છે. એવા લક્ષણવાળો ભક્તજ પ્રભુને પ્રિય થાય છે.

પરંતુ એકલી ભક્તિ કેટલીક વખત માણસને આડે રસ્તે દોરવી દે છે. એટલા માટે જ્ઞાનયુક્ત ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે. જ્ઞાનની ભૂમિકા અતિ ઉચ્ચ છે. ભગવાન કહે છે કે જ્ઞાની પુરૂષ તો મારો આત્મા

છે. ધર્મશાસ્ત્રોના અભ્યાસથી તથા સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનથી મનુષ્યના સર્વ સંકલ્પ વિકલ્પ, ભ્રમ અને પાપ વિનાશ પામે છે. જ્ઞાનીને જાણવા જેવું જગત્‌નું મિથ્યાપણું અને પરબ્રહ્મનું અવિનાશીપણું જણાયું હોવાની સંસારમાં આસક્તિ રહેતી નથી. જ્ઞાની "સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ", જે કાંઇ પ્રતીત થાય છે તે ભગવાનનોજ અંશ છે. અથાત્ પ્રભુ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યા છે. પ્રભુ અને પ્રભુની માયા સિવાય બીજું કાંઈ નથી, એમ સમજી શકેલ હોય છે એટલે એને આત્મસાક્ષાત્કાર થવામાં બાધા આવતી નથી.

કોઇ વખત શુષ્ક જ્ઞાન પણ મનુષ્યને પતન દશાને પમાડે છે. ઘણા પોતાને વેદ, શાસ્ત્ર ઉપનિષદ્‌ના મંત્રો તથા શ્લોકો મોઢે થવાથી જ્ઞાની માને છે પણ તે જ્ઞાની કહી શકાય નહિ. જ્ઞાન પ્રાપ્તિ તો વેદશાસ્ત્રોનું શ્રવણ–અભ્યાસ કર્યા બાદ પૂર્ણ મનન અને નિદિધ્યાસન બરાબર રીતે કરવામાં આવ્યું હોય તોજ થઇ શકે છે. બ્રહ્મ બ્રહ્મની લૂખી વાતો કરતાં કરતાં "ઇંદ્રિય ઇંદ્રિયાણી વર્તન્તે" જેવી મિથ્યા ક્રિયામાં અને તમામ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે માટે ખાવા પીવામાં પણ વિધિ નિષેધ શા માટે રાખવો જોઇએ? ગમે તે વસ્તુ, અખાદ્ય પદાર્થ ખાવામાં અને અપેય વસ્તુ પીવામાં શું બાધ છે? એવી ભ્રષ્ટ ભાવનામાં ઉતરી અધઃપતન પામ્યાના કંઇક દાખલા બન્યા છે. માટે જ્ઞાન સાથે ભક્તિ અને ભક્તિ સાથે જ્ઞાન ઉભયને એકમેક કરી આત્મોત્કર્ષના પૂર્વકથિત અંગોને જીવનમાં ઉતારી આત્મોત્કર્ષને પામો એવી ભાવના સહ ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

પુસ્તકો વિષે અભિપ્રાય.

ભગવદીય ભાઇ નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી,

આપે લખેલા પાંચ પુસ્તકઃ—આત્મોત્કર્ષ, હિમાલયની યાત્રા, નારાયણ નીતિ, હિંદુ તીર્થ યાત્રા વર્ણન તથા હિમાલય ઉન્નતિ પથપ્રદર્શક નીતિ મને મોકલ્યા તેને માટે આભારી છું.

સાહિત્યમાં રસ લેનારા સાક્ષરો સાહિત્ય ઘણું લખે છે પરંતુ તેમાં ધાર્મિક, ઔદ્યોગિક, ઐતિહાસિક અને નૈસર્ગિક તત્ત્વ બહુ ઓછું હોય છે. મને જણાવતાં અતિ હર્ષ ઉપજે છે કે જે સાહિત્યની આપણી ગુજરાતી ભાષાને ખોટ છે તે આપના પુસ્તકોથી ઘણે અંશે દૂર થશે.

આત્મોત્કર્ષની અંદર એક મનુષ્ય પોતાની જાતને પવિત્ર રાખી સમાજને પરમોપયોગી થવા સાથે પ્રભુપદનો અધિકારી સહજ રીતે થઈ શકે તેવા મનનીય ઉપાયો આપે બતાવ્યા છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ અજ્ઞાનતા, સંગદોષ તથા પરિસ્થિતિને વશ થઇ ઘણી વખત મનુષ્ય ભૂલાવામાં પડી જાય છે, તેને તેવા અનર્થને માર્ગે જતો અટકાવી પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલ મન બુદ્ધિ ઇન્દ્રિયોને કેવા સત્કર્મમાં ક્રમે લગાડવી તેનું પણ ઉત્તમ રીતે ભાન કરાવ્યું છે. અર્થાત્ વ્યવહાર સાથે પરમાર્થની સાધનાના ખરેખરા વ્યવહારૂ ઉપાયો આપે સૂચવ્યા છે.

આપે હિમાલયના ચારેય ધામઃ—જમનોત્રી, ગંગોત્રી, કેદારનાથ અને બદ્રીનાથની પગરસ્તે યાત્રા કરી તેનું વર્ણન અનુભવપૂર્વક સચોટ ભાષામાં દર્શાવી લોકોને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરૂં પાડયું છે.

બાળકથી તે યુવાન વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષને આ વિષમ જગતમાં વિચરતા શું કરવા જેવું શું ન કરવા જેવું, શું જાણવા વિચારવા

આચરવા જેવું શું ત્યજવા જેવું વિગેરે વિષયપર આપે આપના જાતિ અનુભવના ૧૦૧ સૂત્રો સૂચવી, નારાયણુ નીતિમાં લોકોની–ખાસ કરી ઉગતી ઉછરતી વયના બાળકોની અમૂલ્ય સેવા કરી છે.

હિંદુસ્થાનના નાના મોટા તમામ તીર્થ સ્થળોની સંક્ષેપમાં પણ મહત્ત્વની તમામ હકીકત પૂરી પાડી યાત્રીવર્ગના આશીર્વાદને પાત્ર ઠર્યા છો.

એકંદરે આપના પુસ્તકો ધર્મભાવનું પોષણ કરનારા, ઉન્નતિની ખરી દિશામાં જવાની પ્રજાને પ્રવૃત્તિ કરાવનારા અને સરળ હોઇ આપનો પ્રયાસ ઘણો સ્તુત્ય અને આદરને પાત્ર છે. આવા ગ્રંથોનો પ્રચાર થવાથી જનસમાજના જીવનમાં સુધારો થશે એ નિઃશંક છે. પ્રભુ તંદુરસ્તી સાથે દીર્ઘાયુષ્ય અર્પી આવાજ બીજા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવા આપને પ્રવૃત્ત કરો એમ ઇચ્છું છું.

સ્નેહાધીન,

પટવારી રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસના ભગવદ સ્મરણ.

(દિવાન સાહેબ, મોરબી સ્ટેટ.)

રા. રા. નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી,

આપના ચારેય પુસ્તકો વાંચ્યા. પુસ્તકો ધર્મ તથા નીતિ સંબંધી ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ વાંચનારના હૃદયમાં પ્રવાસની અભિલાષા તથા ધાર્મિક ભાવનાઓના સંસ્કાર જાગૃત કરે છે. યાત્રાના સ્થળોનું વર્ણન ઘણી સારી રીતે વર્ણવેલું છે. તે લંબાણ ન કરવાથી વાંચનારને કોઇપણ જાતનો કંટાળો ઉત્પન્ન કરતું નથી. નારાયણ નીતિમાં આપેલી વ્યાખ્યાયાકાઓ આનુભાવક ને લાક્ષણિક છે.

ગુલાબદાસ ગોકળદાસ સરૈયા.

બી. એ. એલ. એમ. એન્ડ એસ.

તૈયાર છે. તૈયાર છે.

હિમાલય ઉન્નતિ પથ પ્રદર્શક નીતિ.

લેખક—નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

આ પુસ્તકમાં હિમાલયની યાત્રા, આત્મોત્કર્ષ અને નારાયણ નીતિ નામના ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ પુસ્તકોને એકત્ર રીતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. દરેક પુસ્તકમાં શું શું વસ્તુ દર્શાવવામાં આવી છે તે છુટક છુટક પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિમાં જણાવેલ છે. પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ. ૦–૧૨–૦.

નેપાલનો પ્રવાસ.

લેખક—નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

પૃથ્વીપરના નાના મોટા અનેક સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં હિંદુઓને અભિમાન સાથે માથું ઉંચકી આંગળી ચીંધવા જેવો સ્વજાતિ-સ્વધર્મવાળો જો કોઇ પોતાનો સ્વતંત્ર દેશ હોય તો તે નેપાલજ છે. ઇશ્વરેજ નેપાલને એવી પ્રકારે રચ્યો છે કે ત્યાં પડોશના સ્વજાતિય કે વિજાતીય લોકોમાંથી બહુ ઓછા જવાનું સાહસ કરી શકે છે. પ્રભુ કૃપાથી આ વર્ષમાંજ અમોએ શિવરાત્રી પ્રસંગે નેપાલની વિકટ મુસાફરી કરી તેનું જે જાણવા, જોવા, વિચારવા, અનુકરણવા લાયક અવલોકન કર્યું છે તે આ પુસ્તકમાં રજુ કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ. ૦–૪–૦.

હિન્દુ તીર્થ યાત્રા વર્ણન.

આ પુસ્તકની અંદર આપણા હિંદુઓના નાના મોટા તી તીર્થ સ્થળો તથા ઐતિહાસિક પ્રાચીન અર્વાચીન શહેરોનું સં વર્ણન જાતિ અનુભવથી આપવામાં આવ્યું છે. મથુરા, દિલ્હી, અ કાનપોર, પ્રયાગ, ચિત્રકુટ, અયોધ્યા, લખનૌ હરિદ્વાર, બદ્રિનારાયણ, રનાથ, ગંગોત્રી, જમનોત્રી, કૈલાસ, માનસરોવર, અમરનાથ (કાશ્મ પશુપતિનાથ (નેપાલ) કાશી, ગયાજી, કલકત્તા, જગન્નાથ, મદ્રાસ, મ રામેશ્વર, પંઢરપુર, નાશિક, મુંબઇ, દ્વારકા, ડાકોર, અમદાવાદ, જય અજમેર, શ્રીનાથજી, કરાંચી, લાહોર, નાગપુર વગેરે સ્થળોના અ રસિક જાણવા યોગ્ય તથા વેપાર ઉદ્યોગની બિના સાથે દેશી મહા— યુક્ત વર્ણનનો સંક્ષેપમાં પણ પૂરેપૂરી રીતે રેલભાડા સાથે આ લઘુ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. કિંમત રૂ. ૦—૪—૦.

નારાયણ નીતિ અથવા અનુભવના ઉદ્ગાર.

મનુષ્ય પ્રાણીને આ અટપટી દુનિયામાં વિચરતાં સુખ દુ લાભ હાની, માન અપમાન, ધર્મ અધર્મ, સારા માઠું, પ્રિયઅ શત્રુ મિત્ર, દેશ વિદેશ, મધુર કટુ, શ્રેષ્ટ કનિષ્ટ, વિદ્યા અવિદ્યા, પ્ર અંધકારને લગતા સેંકડો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આધી વ્યાધિ ઉપાધી એમ ત્રિવિધ તાપથી તપતો માનવી તેની કસોટીએ વ્યાકુળ થઇ જાય છે. આ લઘુ પુસ્તકમાં વિવિધ રીતે હિતકર ૧૦૧ વિષયો સૂત્ર રૂપે સંક્ષેપમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. પુ મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૦—૪—૦.